

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

IGOR IVAŠKOVIĆ

Jezično raslojavanje u hrvatskom jezikoslovlju
Jezikovno razslojevanje v hrvaškem jezikoslovju

Diplomsko delo

Mentorica:
doc. dr. Tatjana Balažic Bulc

Univerzitetni študijski program prve stopnje:
Južnoslovanski študiji

Ljubljana, 2019

Zahvaljujem mentorici, doc. dr. Tatjani Balažić Bulc, za puno korisnih savjeta i još više strpljenja u procesu nastajanja ovog rada.

SAŽETAK

Jezično raslojavanje u hrvatskom jezikoslovlju

Ovaj se diplomski rad bavi raslojavanjem jezika u kontekstu hrvatske jezične zbilje, razmatra nejasnoće te pokušava demistificirati uzroke nekih sporenja koja se pojavljuju unutar hrvatske lingvistike. Ključna je teza rada arbitrarnost lingvistike i samog jezika. Dok je potonja među hrvatskim lingvistima uglavnom pripisivana jezičnom standardu, koji je nesumnjivo najvažniji za jezičnu politiku, ovaj rad prikazuje da arbitrarnost ipak ima puno širi doseg. Upravo uslijed arbitrarnosti često se u podjelama i sistematizacijama jezika pojavljuju brojne nelogičnosti. Autor arbitrarnost u lingvistici dokazuje analizom odnosa jezika kao sustava i standardnog jezika, odnosa jezika i narječja u kontekstu teritorijalnog raslojavanja i pojedinih funkcionalnih klasifikacija, dok lingvistici pokušava doprinijeti apstrahiranjem biti purizma i razmišljanju o ulozi lingvistike u društvu.

Ključne riječi: jezikoslovlje, raslojavanje, arbitrarnost, strukturalizam, purizam

IZVEČEK

Jezikovno razslojevanje v hrvaškem jezikoslovju

Pričujoče diplomsko delo obravnava razslojevanje jezika v kontekstu hrvaške jezikovne resničnosti, preučuje nejasnosti in poskuša demistificirati nekatere spore, ki se pojavljajo v hrvaškem jezikoslovju. Ključna teza dela je arbitrarnost jezikoslovja in samega jezika. Medtem ko je slednja med hrvaškimi jezikoslovci večinoma pripisana jezikovnemu standardu, ki je nedvomno najpomembnejši za jezikovno politiko, to delo dokazuje, da ima arbitrarnost veliko širši doseg. Prav zaradi arbitrarnosti se v delitvah in sistematizaciji jezikov pojavljajo številne nelogičnosti. Avtor arbitrarnost v jezikoslovju dokazuje z analizo odnosa med jezikom kot sistemom in standardnim jezikom, odnosom med jezikom in narečji v okviru teritorialnega razslojevanja in analizo določenih funkcionalnih klasifikacij, medtem ko jezikoslovju poskuša prispevati z abstrahiranjem bistva purizma in razmišljanjem o vlogi jezikoslovja v družbi.

Ključne besede: jezikoslovje, razslojevanje, arbitrarnost, strukturalizem, purizem

ABSTRACT

Linguistic stratification in Croatian linguistics

This thesis deals with the language stratification in the context of Croatian linguistic reality, examines ambiguities and attempts to demystify the causes of some disputes within Croatian linguistics. The key thesis of this bachelor work is the arbitrariness of linguistics and language itself. While the latter is among Croatian linguists largely attributed to the standard language, which is undoubtedly the most important for linguistic policy, the author provides proof that arbitrariness has a much wider reach. In fact, due to arbitrariness many ambiguities appear within various systematizations of languages. The author demonstrates the arbitrariness in linguistics by analysing the relationship between language as a system and standard language, the relation between languages and dialects in the context of territorial stratification and certain functional classifications. At the same time he tries to contribute to the linguistic theory by abstracting the essence of purism and rethinking the role of linguistics in society.

Keywords: linguistics, stratification, arbitrariness, structuralism, purism

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	3
IZVEČEK.....	3
ABSTRACT	4
1 UVOD	6
2 STRUKTURALIZAM	8
2.1 Jezik i jezične dihotomije Ferdinanda de Saussurea	8
2.2 Odnos hrvatskog jezika kao sustava i standardnog jezika.....	10
2.3 Neutralnost jezika i govora.....	13
3 TERITORIJALNO RASLOJAVANJE	16
3.1 Dileme hrvatskih narječja.....	16
3.2 Odnos hrvatskog i susjednih jezika	18
4 FUNKCIONALNO RASLOJAVANJE	26
5 PURIZAM.....	31
6 ULOGA LINGVISTIKE U DRUŠTVU.....	38
7 ZAKLJUČAK.....	44
8 POVZETEK V SLOVENSKEM JEZIKU	49
9 LITERATURA.....	54

1 UVOD

Jezik je kompleksan fenomen, stoga i njegovo proučavanje ne može biti jednoznačno. Posljedično ne čudi činjenica kako u jezikoslovnoj literaturi postoje različita polazišta promatranja jezika, što uzrokuje i različite raščlambe na komponente odnosno slojeve prema različitim kriterijima. Uslijed brojnih dioba različitih autora također ne iznenađuje da među njima postoje i pogledi koji su si međusobno paradigmatički suprotstavljeni, a nerijetko su, bar se takav dojam može steći nakon pregleda literature, nedovoljno objašnjene čak i pojedine teze unutar određenog sistema kojeg zastupa isti autor. Ovaj diplomski rad ima namjeru prikazati upravo neke od tih dioba i načina promatranja jezika, a pritom je glavni cilj identificirati uzroke nekih od hrvatskoj javnosti poznatijih lingvističkih nesuglasja te pokušati ponuditi vlastito razmišljanje o nekim teorijskim i praktičnim sporenjima u hrvatskom jezikoslovlju.

Predmet proučavanja diplomskog rada je dakle jezično raslojavanje u kontekstu hrvatskog jezika, a njegova je namjera doprinijeti lingvističkoj struci pokušajem bar djelomičnog osvjetljavanja problematike različitih pristupa jezičnom raslojavanju. Koji su kriteriji dijeljenja jezika unutar različitih dimenzija jezičnog raslojavanja (teritorijalnog, socijalnog, funkcionalnog itd.) ispostavlja se naime kao ključno problemsko pitanje ovog diplomskog rada. Na temelju literature pročitane tokom studija i uključene u predmetni rad polazišna je teza rada da su granice unutar pojedinih sustava jezičnih dioba u velikoj mjeri arbitrarno određene od strane autora tih klasifikacija.

Rad je pored uvoda i zaključka sačinjen od pet tematskih dijelova, a svaki se bavi jednom od lingvističkih dilema:

- a) strukturalistički pogled na jezik te odnos jezika i govora,
- b) teritorijalno jezično raslojavanje – narječja i slični jezici,
- c) funkcionalno raslojavanje jezika,
- d) purizam,
- e) poslanstvo lingvista i lingvistike.

Nakon uvoda predstavljen je strukturalistički pristup proučavanju jezika te se isti analizira na primjeru hrvatskog jezika u kontekstu teorije koju je predstavio hrvatski lingvist Josip Silić. U kontekstu sosirovskog poimanja odnosa između jezika i govora zadnji je dio drugog

poglavlja namijenjen promišljanju postoji li uopće neutralni stil i, ukoliko postoji, čemu on služi. Treće poglavlje odnosi se na teritorijalno raslojavanje jezika te se u kontekstu hrvatskog jezika proučava odnos hrvatskih narječja i odnos hrvatskog jezika sa sličnim jezicima. U okviru toga poglavlja raspravlja se o različitim pogledima na dilemu glede imenovanja sličnih odnosno međusobno razumljivih standarda te se pokušava, uzimajući u obzir više kriterija, dati odgovor na pitanje, je li to uistinu više jezika ili je ipak jezik jedan. U četvrtom poglavljju predstavljene su osnovne funkcionalne podjele jezika, a nešto veća je pozornost dana djelu autorica Marine Kovačević i Lade Badurine. Peto se poglavlje odnosi na podjelu „čistog“ i „manje čistog“ jezika te nudi kraću analizu povijesnih događanja u 20. stoljeću u kontekstu purizma. Na kraju, šesto se poglavlje bavi analizom uloge koju bi lingvist trebao imati u društvu te svrhom lingvistike kao znanstvene discipline općenito. Zaključno je poglavlje namijenjeno naglašavanju ključnih teza i argumenata iznesenih u ovom radu, a naglasak je na objašnjavanju pojma arbitrarnosti u kontekstu jezičnog raslojavanja.

Potrebno je napomenuti da će se čitatelju na trenutke možda činiti kako je predmetni diplomski rad preoštar prema određenim hrvatskim jezikoslovcima, no ambicija nije umanjiti vrijednost proučavanih radova. Naprotiv, svi su spomenuti autori bitno doprinijeli razvoju hrvatskog jezikoslovlja, a njihovi radovi nose puno više dobrog nego imaju slabosti. Nažalost ograničenost opsega predmetnoga rada ne dozvoljava isticanje svih njihovih pozitivnih strana. Čak i oni stavovi, koje sam vidim kao pogrešne, zapravo služe kao stimulacija ostalim autorima za dodatna istraživanja i promišljanja na područjima lingvistike. Pored toga potrebno je istaći kako je svrha ovoga rada identificirati bar neke od nedorečenosti u postojećoj teoriji i praksi odnosno kod izabranih jezičnih klasifikacija, stoga ovaj rad ima ambiciju doprinijeti jezičnoj teoriji odnosno ukazati na potencijalnu potrebu redefiniranja nekih od postojećih jezičnih pojmova. Radi metodološke korektnosti pored evidentnih objektivnih ograničenja, poput ograničenosti opsega, treba spomenuti i subjektivna ograničenja koja proizlaze iz vrijednosnog sustava autora. Društvena su istraživanja naime uvijek podložna ljudskom faktoru i greškama. Budući da je jezik društveni fenomen, ni jezična istraživanja nikako ne mogu biti imuna na to.

2 STRUKTURALIZAM

Predmet je proučavanja ovog diplomskog rada jezično raslojavanje unutar hrvatske lingvističke struke i posljedične podjele jezika. Jezik se može podijeliti prema različitim kriterijima: socijalno, geografski, funkcionalno itd. No, kako bismo uopće mogli raspravljati o različitim pogledima i podjelama jezika, bilo bi dobro definirati sam jezik. Čini se ipak kako je to puno lakše reći nego učiniti. Kapović (2011, 145) naime smatra kako je s lingvističkog stajališta teško odrediti što je jezik, što je uostalom i uzrok postojanja toliko različitih podjela. Ipak, očito je kako jezik služi komunikaciji, to je dakle komunikacijski sustav, a ujedno i komunikacijsko sredstvo. I dok na primjer Kovačević i Badurina naglasak daju na definiciji jezika kao sredstva, štoviše kao multifunkcionalnog sredstva, te kažu „imamo ga da bi nam koristio, da bismo njime izrazili svoje potrebe“ (Kovačević i Badurina, 2001, 12), strukturalistički smjer naglašava svojstvo sustava. Jezik kao takav mora biti sastavljen od svojih elemenata, to jest od znakova i pravila prema kojima se koristi za komunikaciju.¹ Ovo poglavlje namijenjeno je upravo ključnim postavkama strukturalizma i njegovog utjecaja na neke stavove u okviru hrvatskog jezika.

2.1 Jezik i jezične dihotomije Ferdinanda de Saussurea

Otac suvremenog poimanja strukturalizma u lingvistici je Ferdinand de Saussure, koji zauzima sociološku perspektivu u proučavanju jezika, a njegova tumačenja jezika temelje na tvrdnji da je jezik društvena činjenica, stoga se ne može promatrati odvojeno od drugih društvenih fenomena. Upravo je ta konstatacija ključno polazište za analizu i raspravu o jezičnom raslojavanju u ovom radu.

Saussure je u svojim predavanjima, koje su posthumno njegovi sljedbenici složili u knjigu „Tečaj opće lingvistike“, argumentirao pet jezičnih dihotomija jezika. Prema prvoj je podijelio jezičnu djelatnost na govor i jezik i pritom istakao kako govor i jezik nisu isto, no da je jezik ključan dio govora. Govor pripada kako društvenom tako i individualnom području, ne može se ga jednostavno uvrstiti ni u jedan razred ljudske djelatnosti, jer ne znamo kako izdvojiti njegovu jedinstvenost (Saussure, 2018, 27). S druge je strane jezik

---

¹ Ta pravila nisu samo gramatička, na koje obično prvo pomislimo, nego su i pravila tonaliteta kojim se izgovaraju riječi, a ponekad su sastavni dio jezika (bar onog govorenog dijela) i vizualne komponente, koje se odražavaju preko gesti odnosno pokreta i položaja tijela što ima svrhu dopunjivanja izrečenog.

društveno determiniran, stječe se u društvu i pripada kolektivu: „To je blago što ga je neprestano služenje jezikom naslagalo u pojedincima koji pripadaju istoj zajednici, to je gramatički sustav koji virtualno postoji u svakom mozgu, ili, točnije, u mozgu skupa pojedinaca, jer jezik nije cjelovit ni u jednom: jezik savršeno postoji samo u masi“ (Saussure, 2000, 59). Jezik je dakle cjelina sam po sebi i ujedno klasifikacijsko načelo (Saussure, 2018, 27). Jezik prema Saussureu (2018, 32-33) nije funkcija govornika, nego je proizvod, koji govornik pasivno prihvaća, što možemo objasniti činjenicom da pojedinac u društvu prihvaća jezik društva, a ne može društvu nametati neki svoj jezik koji prije toga to društvo nije usvojilo. Nasuprot tome je govor individualni čin, koji je plod volje i razuma pojedinca. Realizacija je jezika dakle u domeni individualne odluke svakoga pojedinca.

Druga Saussureova dihotomija odnosi se na jezični znak, to jest na označeno i označitelja, pri čemu označeno odgovara značenjskomu sadržaju ili značenju elementa (riječi i sl.), a označitelj odgovara glasovnomu izrazu za dotično značenje (Saussure, 2018, 97-99; Saussure u Kovačec, 2007, 111). Pritom valja napomenuti kako je prva karakteristika jezičnog znaka arbitrarnost. „Veza koja spaja označitelja s označenikom proizvoljna je, to jest arbitrarna, ili, budući da pod terminom znak razumijevamo cjelinu koja proistječe iz udruživanja jednog označenika i jednog označitelja, možemo reći i jednostavnije: jezični je znak arbitraran.“ (Saussure, 2000, 124). Budući da je sam jezični znak arbitraran, moguće je zaključiti kako je tako definirani jezik slobodni sustav, koji je moguće proizvoljno uređivati, jer ovisi isključivo o racionalnom načelu. Njegova društvena priroda sama po sebi nije u suprotnosti s tim gledištem, no Saussure (2018, 133-134) ipak upozorava da jezik, ukoliko ga promatramo u kontekstu nekog društva kroz određen vremenski period, nije posve slobodan. Vrijeme naime omogućuje društvenim silama razvijanje svojih učinaka na jezik, a to implicira načelo kontinuiteta. Kontinuitet pak nužno uzrokuje promjene u jeziku.

Treća se dihotomija odnosi na pristup jeziku, pri čemu Saussure dijeli internu i eksternu lingvistiku. Dok se potonja odnosi na proučavanje jezika s aspekta etnologije, povijesti, politike, geografije i sličnog, interna lingvistika smatra da se jezik treba proučavati kao zaseban sa svojim zasebnim pravilima i redom (Saussure, 2018, 39-43). Četvrta se jezična dioba prema Saussureu odnosi na perspektivu proučavanja jezika, to jest na sinkroniju i dijakroniju, pri čemu konstatira: „Sinkronijsko je sve ono što se odnosi na statički aspekt naše znanosti, a dijakronijsko sve što se tiče evolucija“ (Saussure, 2000, 140). Peta se dihotomija pak odnosi na vrste odnosa u jeziku, to jest na odnose „in praesentia“ ili sintagmatske odnose

i na odnose „in absentia“ ili asocijativne odnose. Dok se sintagmatski odnosi temelje na linearnoj prirodi jezika po kojoj nije moguće izreći dva elementa istovremeno, asocijativni odnos je vezan za jezik, gdje se svaka riječ upotrijebljena u tekstu asocira s drugim riječima. Pritom valja napomenuti kako je jezik za Saussurea u prvom redu forma, što znači kako je jezik primarno sustav zakonitosti koji određuje odnose među jezičnim znakovima (Saussure, 2018, 169-175).

2.2 Odnos hrvatskog jezika kao sustava i standardnog jezika

Strukturalizam i sam Ferdinand de Saussure su i među hrvatskim lingvistima ostavili značajnog traga. Za predmetni rad je svakako najzanimljivija aplikacija distinkcije jezika i govora na primjeru hrvatskog jezika, što je predmetom interesa brojnih hrvatskih lingvista Radoslav Katičić na primjer, po uzoru na Saussurea, smatra da govor pripada pojedincu te je „konkretna djelatnost, to je psiho-fiziološki proces u kojem se proizvode neki glasovi ili povlače crte na podlozi druge boje. Govor je dakle neposredna iskustvena stvarnost jezične pojave“ (Katičić, 1971, 16). Ipak u kontekstu 'sosirovskog' i 'poslijesosirovskog' strukturalističkog poimanja odnosa jezika i govora čini se da je najdalje otišao Josip Silić u radu „Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika“ iz 2006. godine. Rad se doduše u najvećoj mjeri odnosi na funkcionalno raslojavanje, no kao polazište za analizu funkcionalnih stilova u hrvatskom jeziku Silić uzima de Saussureov pojmovni aparat, koji donekle prilagođava pa ono što (poslije)sosirovska lingvistika naziva jezikom (*langue*), odnosno potencijalom, Silić u hrvatskom kontekstu imenuje jezikom kao sustavom. Istovremeno ono što se u skladu s tumačenjem Saussurea naziva govorom (*parole*) Silić imenuje jezičnim standardom. Silić dakle smatra kako strukturalistička teorija ima univerzalnu mogućnost aplikacije na sve jezike, pa tako i na hrvatski, stoga su i u ovom radu pojmovi 'jezik' (sustav) i 'govor' (standard) proučavani kao univerzalni pojmovi, što znači da relacije između njih mogu biti aplicirane na svaki konkretan jezik.

Silić se u nastavku naslanja na koncept Eugenia Coseriuua o sustavu, normi i govoru iz 1967. godine² te se donekle ograđuje konstatacijom kako je koncepcija koju iznosi iznimno zahtjevna, jer je jedna od najapstraktnijih (Silić, 2006, 17). Čini se da time zapravo prenosi odgovornost za eventualno nerazumijevanje napisanog na samog čitatelja, što već na početku

---

² Vidi E. Coseriu (1967). *Teoria del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Editorial Gredos.

donekle pobuđuje sumnju u iznesenu teoriju. Silić (2006, 18) jezik kao sustav shvaća kao skup funkcionalnih opreka, sustav mogućnosti, kao zbir obveza i sloboda te pored toga dodaje kako je sustav više savjetodavne nego imperativne prirode. To je prema istom autoru postajući jezik odnosno znači „kako se može govoriti“ te se pri tom vodi samo unutarnjim odnosno tihim ili implicitnim, čisto jezičnim zakonitostima i normama. Kao takav jezik kao sustav ne bi trebao poznavati kategoriju vrijednosnoga suda, niti bi u njemu trebalo biti mjesta za ljudsku volju, a posljedično je sustav neutralan prema povijesti naroda, prema kulturi naroda, prema civilizaciji naroda, prema književnosti naroda, prema vjeri naroda, prema politici naroda – prema svemu onome što čini identitet naroda (Silić, 2006, 20). Iz toga proizlazi da jezik kao sustav (odnosno jezik (*langue*) prema sosirovskom poimanju) nije svjestan produkt čovjeka, što implicira da postoji kao dani potencijal sam po sebi ili je posljedica nekog drugog prirodnog fenomena koji nije u domeni čovjeka. Pritom Silić (2006, 21) navodi za primjer riječ „subjekt“ koja po njemu ulazi u sukob s hrvatskim jezikom kao sustavom u nekim varijantama njezinog naglašavanja, jer hrvatski sustav ne prihvaća silazni naglasak na nepočetnom slogu. Tu treba postaviti pitanje tko je odredio kako to nije moguće u sustavu hrvatskog jezika, jer ako uzmemo u obzir definiciju sustava kao „kako se može govoriti“, ljudima (dakle i Hrvatima) je prirodno dana mogućnost različitih naglasaka, uključujući i silazni naglasak na nepočetnom slogu. Pored toga opredjeljuje konkretan jezik kao hrvatski sustav (Silić, 2006, 21). Već pridjev „hrvatski“ implicira da taj sustav nije bilo kakav, nego je ograničen na nekoga ili nešto što pripada Hrvatima, koji su ništa manje nego zajednica ljudi, štoviše ta zajednica ima i status naroda i status nacije. Pored toga sama riječ „sustav“ odnosno „sistem“ implicira određeni red, sistem pravila, modele, a teza da taj sistem ne određuje čovjek, je nelogična, jer mogući jezik i sve lingvističke zakonitosti su određene isključivo ograničenjima koja su vezana na čovjeka. Čini se da je Silić ipak otišao malo predaleko i zanemario činjenicu kako je jezik ipak posve ljudski fenomen, koji je doduše pojedincu u određenom društvu dan (jer ne usvajajući jezik taj se pojedinac dobrim dijelom isključuje iz društvenog života), no jezik se unutar društva (uz komponentu vremena dakako) mijenja. Pri razmatranju jezika kao potencijala i govor kao realiziranog jezika dakle nikako ne smijemo zaboraviti na četvrtu Saussureovu dihotomiju koja kaže kako se „jezik može promatrati ili sa stajališta funkcioniranja u danom trenutku, u danome vremenskom presjeku, ili se pak svaka jezična jedinica može proučavati u razvoju kroz vrijeme, dakle od jednog do drugoga vremenskog presjeka“ (Saussure u Kovačec, 2007, 113). U različitim vremenskim razdobljima jezik se naime neminovno mijenja. U prilog toj tezi možemo uzeti razmatranja Kovačević i Badurine koje se u svojoj knjizi „Raslojavanje jezične stvarnosti“ već u

predgovoru ograđuju od mogućnosti definitivnog opredjeljivanja slojeva jezika, jer smatraju kako je nedovršenost već u samoj prirodi jezika (Kovačević i Badurina, 2001, 8). Iste autorice, kao što je bilo već navedeno, jezik opredjeljuju kao sredstvo, koje „imamo ga da bi nam koristio, da bismo njime izrazili svoje potrebe“ (Kovačević i Badurina, 2001, 12). Već time, indirektno doduše, autorice potvrđuju navedenu tezu kako je jezik fenomen imanentan čovjeku odnosno ljudima, jer zamjenicom „mi“ autorice označavaju upravo ljude. To eksplicitno potvrđuju u nastavku, jer kažu kako se jezik prilagođava ljudskim potrebama i ciljevima (Kovačević i Badurina, 2001, 12), a slično možemo iščitati i iz pisanja Kapovića (2011, 7-8).

U kontekstu definiranja jezika kao sustava često se spominje i pojam jezika kao standarda.³ Taj je prema Siliću (2006, 19-20) sastavljen od uzusa, odnosno „onoga kako se obično govori“, norme, odnosno „kako bi se trebalo govoriti“ i kodifikacije, što predstavlja „ono kako se mora govoriti“. U tom kontekstu autor ističe da je standardni jezik posljedica vrijednosnoga suda te je kao takav podložan sociolingvističkim zakonitostima (Silić, 2006, 23). U tom pogledu se sa Silićem slaže i Kapović (2011, 60), koji smatra kako je standard arbitraran odnosno proizvoljan te se dakle donosi na temelju vrijednosnog suda. Za razumijevanje strukturalizma je svakako zanimljiv odnos sustava (jezika) i standarda (normiranog govora). Silić naime navodi kako su to doduše različite stvari koje ipak ne mogu jedna bez druge, jer jedna drugu uvjetuju (Silić u Užarević, 2007). Tako na primjer autor navodi da sustav jamči standardu konzistentnost (Silić, 2006, 228) i komunikativnost, pri čemu se referira na gramatiku. Pitanje koje si pritom s pravom možemo postaviti je, kakva je to gramatika koja nije plod ljudske volje. Nasuprot tome Silić navodi dinamizam, promjenljivost i kreativnost jezika kao standarda koje omogućuju nužne promjene odnosno evoluciju jezika kao sustava (Silić, 2006, 122 i 175). Isti autor čak eksplicitno navodi kako je jezik kao sustav ovisan o jezičnom standardu, jer potonji često nameće jezičnomu sustavu neke promjene koje nisu u skladu s dotadašnjim pravilima sustava (Silić, 2006, 124). Na tom mjestu se čini kako Silić proturječi samome sebi, jer kako bi inače standardni jezik, koji je plod sociolingvističkih zakonitosti, mogao utjecati na sustav koji bi trebao biti neovisan o ljudskoj volji. To bi vrijedilo dakako samo u slučaju kada bi postojao dio standarda koji ne bi bio dio svjesnog ljudskog činjenja te bi samo taj dio utjecao na jezik kao sustav, što je prema samoj Silićevoj definiciji standarda netočno. Iz definicije odnosa jezika kao standarda i jezika

---

³ O razvoju naziva 'standardni jezik' u hrvatskom kontekstu vidi Kapović (2011, 56-57).

kao sustava dakle možemo zaključiti kako sustav kao takav (neljudski fenomen) ne postoji ili je u najmanju ruku njegovo određenje nejasno. Pritom se čini kako nerazumljivost Silićeve teorije ipak nije posljedica visokog stupnja apstraktnosti, nego je to nažalost jednostavno rezultat njene logične nekonzistentnosti. Ipak, važno je napomenuti da pojedine greške pri aplikaciji strukturalističke jezične teorije na primjeru hrvatskoga jezika ne impliciraju ujedno i pogrešnost samih strukturalističkih odnosno sosirovskih jezičnih postavki i opredijeljenih dihotomija.

2.3 Neutralnost jezika i govora

U kontekstu sosirovskog poimanja odnosa jezika i govora te povezano s temom funkcionalnog raslojavanja jezika, čemu je namijenjeno četvrto poglavlje, u kojem analiziramo različite stilove, valja se zapitati postoji li zapravo neutralni jezik. Postoji li naime jezik koji nema stilskih obilježbi i koji ne možemo svrstati ni u jednu od navedenih grupa prema funkcionalnim podjelama. Svakako, netko će reći da odgovor na to pitanje i nije težak. Uzmimo samo za primjer rečenicu „Mačak lovi miša“. Potonja se može koristiti u bilo kojem od stilova prema tradicionalnoj podjeli, a isto to vrijedi i za bilo koji od navedenih diskursa prema Kovačević i Badurini. Budući da toj rečenici na prvi pogled ne možemo naći stilsku obilježbu, lako bi se moglo zaključiti kako pripada neutralnom jeziku. No ipak, čini se kako taj problem nije toliko jednostavan. Rečenica naime ne mora biti stilski obilježena da bi pripadala nekom od funkcionalnih stilova unutar govora odnosno teksta, a njena se pripadnost očituje iz konteksta u kojem je upotrijebljena. Drugim riječima, ako tu rečenicu ne upotrijebimo, ona nikad neće postati ni tekst niti govor. U razmatranje neutralnosti posljedično možemo krenuti obrnutim putem, a to je pokušajem odgovora na pitanje može li se neki stilski obilježeni tekst promijeniti tako da ne pripada više funkcionalnom stilu kojem je pripadao prije promjene, a da istodobno ne dobije obilježja nekog drugog stila. Čini se kako tu problem postaje još zamršeniji.

Referirajući se na sosirovsku relaciju „langue – parole“ odnosno jezik i njegovu realizaciju kroz govor Kovačević i Badurina (2001, 36) smatraju da kada govorimo o samome govoru neutralnosti nema. Pritom autorice misle na stilsku obilježenost odnosno neobilježenost teksta (a svaki je tekst prema autoricama i govor). U tom kontekstu iste autorice smatraju kako je neutralan tekst samo neke vrste „nasilno“ uvedena mjera, polazište prema kojem

mjerimo stupanj obilježenosti nekoga drugoga teksta. To je dakle samo hipotetičko stanje, koje se međutim nikad ne ostvaruje. Ukoliko tu tvrdnju pokušamo primijeniti na gore postavljeno pitanje, odgovor bi glasio kako je moguće svaki tekst hipotetički rečenicu po rečenicu promijeniti tako da se iz svake izbace stilske obilježbe, no čak i takav tekst, kada je jednom realiziran, imat će neko stilsko obilježje ovisno o kontekstu realizacije unutar govora. Ipak, recipijent nekog govora može razumjeti taj tekst kao neutralan, no to je prema Kovačević i Badurini samo dojam koji je plod činjenice da se neki iskaz u bitnim značajkama više-manje uklapa u recipijentov horizont očekivanja (Kovačević i Badurina, 2001, 36). Prema spomenutim autoricama realizacija jezika, dakle govor, uvijek je u nekoj funkciji odnosno funkcijama i uvijek koristi neki medij ili medije. No unatoč tome autorice dozvoljavaju razmatranje neutralnog, iako to neutralno može postojati samo u dimenziji jezika koja se smatra njegovim potencijalom. To je kako kažu same Kovačević i Badurina (2001, 36) „od uporabne sfere odvojena apstrakcija“. Konstatacija Kovačević i Badurine je prihvatljiva i možemo se složiti da svaka stvar ima svoj potencijal, no pitanje koje se pri tom postavlja je, ima li ikakve svrhe apstrahirati pojavu koja se može ostvariti isključivo kroz čovjeka, a čovjek ne može taj potencijal ostvariti na način koji ne bi bio vezan na specifičnu situaciju. Odgovor na to pitanje se nudi upravo kroz razmišljanje o neutralnom kao o polazištu za mjerenje obilježenog teksta.

Nadalje se postavlja i drugo pitanje, pitanje promjenljivosti takozvanog neutralnog jezika, koje zapravo sadrži bar dva potpitanja. Ukoliko je naime neutralni jezik hipotetički konstrukt koji zapravo oblikuje jezična stvarnost, razlikuje li se ta percepcija neutralnog između pojedinaca u različitim društvima, pa čak i između pojedinaca u sličnim ili istim društvima. Također se postavlja drugo potpitanje, a to je mijenja li se shvaćanje neutralnog odnosno stilsko neobilježenog jezika kroz različita vremenska razdoblja čak i unutar pojedinca. Jasno je naime kako se s tehnološkim razvojem mediji mijenjaju, također se mijenja i percepcija obilježenih tekstova; je li unatoč tome neutralni potencijal konstanta ili ne. Ukoliko vrijedi teza da na jezični potencijal utječe jezična realizacija odnosno stvarnost, što je vjerojatno na doduše nes(p)retan način pokušao objasniti i Josip Silić svojom tezom o jeziku kao sustavu pod utjecajem jezika kao standarda, vrlo je vjerojatno da i poimanje neutralnog doživi neke promjene. To je i u skladu sa sosirovskim poimanjem kako vrijeme mijenja sve (Saussure, 2018, 271). Dodatni poticaj na razmišljanje o tome je i činjenica s kojom sam se susreo pri pisanju ovoga rada ispitujući nasumične poznanike različitog obrazovanja i dobi što za njih znači neutralan govor. Zanimljivo je kako je većina asocijacija bila povezana s književnim ili

standardnim jezikom, no nisu svi odgovori bili isti. Iz toga proizlazi indicija kako se percepcije neutralnog teksta razlikuju među pojedincima, pa je razumno očekivati da bi se isto moglo razlikovati i u odnosu na vremenski period.

3 TERITORIJALNO RASLOJAVANJE

Ovo je poglavlje namijenjeno teritorijalnom raslojavanju u kontekstu hrvatskoga jezika, točnije problematikom podijele jezika na narječja i razlikovanju između hrvatskoga i sličnih jezika.

3.1 Dileme hrvatskih narječja

Paradigme strukturalističke teorije jezika nisu uvijek najprimjerenije prenesene u hrvatski kontekst, a teze o jeziku kao sustavu koji je odvojen od proučavanja jezika u društvenom kontekstu uzrokuju i nelogičnosti pri opredjeljivanju narječja i dijalektizama. Silić (2006, 33) naime smatra kako se hrvatski standardni jezik temelji na „novoštokavskome govoru zapadnoga tipa jekavskoga izgovora“ koji ima određene posebnosti u odnosu na štokavsko narječje u cjelini. Budući da štokavsko narječje Silić smatra jezikom kao sustavom, iz toga izvodi zaključak da štokavski može preko svojih govora biti osnovicom različitih standardnih jezika, pa tako navodi da je štokavski sustav pored hrvatskoga standarda također i osnovica srpskoga, bošnjačkoga (bosanskoga) i crnogorskoga standardnog jezika. Na tu konstataciju eksplicitno dodaje da jedan jezični sustav može imati više standardnih jezika (Silić, 2006, 33). Prema Siliću su dakle hrvatski, srpski, crnogorski i bosanski (bošnjački) standardni jezici. Oni su doduše autonomni i različiti međusobno, no ipak su to standardni jezici istog jezika kao sustava. S druge strane Silić smatra kako kajkavski, čakavski i štokavski nisu tri narječja jednog jezika, nego su to tri hrvatska narječja odnosno tri hrvatska sustava (Silić, 2006, 30). Prema Siliću dakle Hrvati imaju tri jezika, no samo je iz jednoga sustava nastao standardni hrvatski jezik (iz štokavskoga). Silić tu svoju tezu nadograđuje tezom kako čakavizmi i kajkavizmi nisu dijalektizmi hrvatskoga standardnoga jezika, jer se dijalektizmi mogu pojaviti samo unutar jednoga sustava, što znači da su dijalektizmi hrvatskoga standardnoga jezika samo štokavizmi (Silić, 2006, 32). Užarević (2007) sažima Silićeve teze u sljedeće: štokavsko narječje ima četiri standardna jezika, a Hrvati imaju tri jezika shvaćena kao sustav, no samo je jedan jezik shvaćen kao standard. Posljedično prema tim tezama Hrvati čakavci i kajkavci upotrebljavaju dva različita sustava. Silić nažalost ne objašnjava kriterije po kojima je jedan sustav različit od drugoga, osim što navodi kako se fonologije razlikuju te također navodi kako je čakavski uglavnom ikavski, kajkavski ekavski, a štokavski (i)jekavski (Silić u Mandić, 2015). Ipak čini se kako je i ta podjela isključivo na riječima „kaj“, „ča“ i „što“ nesretna, jer zanemaruje cijeli fond drugih riječi i fonoloških

karakteristika, pa je tako u dobrom dijelu Dalmacije čakavski puno sličniji štokavskome, dok je u drugom dijelu, prije svega u Gorskom kotaru, puno sličniji kajkavskome, a jasne granice ne postoje.⁴ Slično razmišljaju i neki strani lingvisti (na primjer Vermeer, 1982). Na kraju krajeva i sam kajkavski prelazi državnu granicu Republike Hrvatske, što otvara pitanje je li slovenski jezik kao sustav prema Siliću zaseban sustav od hrvatskoga kajkavskoga ili je to jedan sustav na temelju kojeg su samo Slovenci stvorili standardni jezik. Očigledno je kako jasne granice ne postoje te da nije ni moguće reći gdje jedno hrvatsko narječje (odnosno po Siliću sustav) počinje i gdje prestaje, jer narječja nemaju prirodnih granica (Saussure, 2018, 276; Kapović, 2011, 139). Tako će na primjer čakavski u južim dijelovima biti sličniji štokavskom, a u sjevernijim područjima kajkavskom.

Donekle drugačiji i radikalniji pogled od Silićevog je onaj Snježane Kordić koja tvrdi kako su hrvatski, srpski, crnogorski i bosanski (bošnjački) zapravo četiri standardne varijante jednog te istog takozvanog policentričnog standardnog jezika. Kordić se pri tom vodi kriterijem razumljivosti te u svojoj knjizi „Jezik i nacionalizam“ spominje postotke identičnosti od 50% i 81% (Kordić, 2010, 98), dok se na drugom mjestu navodi 75 odnosno 85 postotna razumljivost kao granica između dvaju i jednog jezika (Kordić u Lasić, 2017). Po tom mjerilu ispitanici, kod kojih se ocjenjivalo razumijevanje drugog odnosno potencijalno istog jezika, trebali su nakon testiranja odgovoriti je li im bilo lako ili teško razumjeti jezik testiranja. Snježana Kordić tvrdi kako se u istraživanju ustvrdilo da upravo u rasponu od 75 i 85 postotnog razumijevanja osciliraju odgovori, dok su prema njoj svi odgovori iznad 85% očigledno bili „lako“, što bi dakle trebalo prema istoj autorici značiti kako je u pitanju isti jezik (Kordić u Lasić, 2017). Kordić se pritom vodi takozvanom Swadeshevom listom od sto osnovnih riječi, za koje smatra da su kod Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca gotovo u potpunosti iste (Kordić, 2010, 98-99).

Uspoređujući dva autora, možemo zaključiti da Silić kao podlogu za istost jezika nalazi u unutaršnjim, implicitnim karakteristikama jezika kao sustava, dok Kordić „istost“ temelji na štokavskom idiomu te na to dodaje kriterij razumljivosti između različitih govornika. Različita polazišta uzrokuju neslaganje između dvoje spomenutih lingvista, stoga Silić smatra

---

⁴ Dijalektalni kontinuitet svakako ne treba miješati s miješanjem različitih narječja u gradskim govorima koji su posljedica većih migracija. Vidović (1993, 11) tako za splitski govor kaže kako je „štokavoidni čakavskog, polučakavskog idioma“. Da to nije posljedica samo suvremenih migracija i miješanja štokavskog s čakavskim, vidljivo je i iz konstatacije poznatog hrvatskog političara s kraja 19. i početka 20. stoljeća Josipa Smodlake (1869. – 1956.), koji je splitski govor nazvao polučakavskim narječjem (Vidović, 1993, 11).

kako su četiri standardna jezika (bošnjački/bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski) ipak autonomni i neovisni jedan o drugome te se potpuno razlikuju bez obzira na to što pripadaju štokavskome i bez obzira na to kolika je potencijalna razumljivost među njihovim govornicima (Silić u Mandić, 2015). Silić se pritom suprotstavlja tezi Kordić da su bosanski/bošnjački, crnogorski, hrvatski i srpski tek varijante jednog policentričnog standardnog jezika te ne pristaje na arbitrarni kriterij razumljivosti kao mjerila za istost/različnost jezika. Međutim stajališta dvoje autora i nisu toliko različita. Ono što je za Silića standardni jezik, za Kordić je varijanta zajedničkog standarda. I dok potonja kao mjerilo uzima eksplicitni kriterij, to jest razumljivost u određenom postotku, Silić istost spomenutih jezika traži na razini sustava s implicitnim jezičnim kriterijima. U prvom se slučaju može izravno govoriti o arbitrarnoj (čak i političkoj) odluci, što konstatira i Kapović (2011, 134) koji kaže da je svako određivanje graničnog postotka identičnosti proizvoljno. U Silićevom se pak slučaju može govoriti o postavljanju nejasnih kriterija, što opet otvara manevarski prostor za arbitriranje u procesu utvrđivanja različitosti/istosti jezika. Na kraju krajeva, već i samo neslaganje dvaju autora navodi nas na zaključak kako jasnih kriterija utvrđivanja različitosti/istosti jezika u jezičnoj struci nema, odnosno ima ih više, ali nemaju svi lingvisti jednak odnos prema njima. U tom kontekstu čini se kako Kapović ipak ima najobjektivnije mišljenje kada kaže kako lingvistički odgovor na istost/različnost jezika nije jednoznačan (Kapović, 2011, 133-137). Time zapravo nadograđuje mišljenje Dubravka Škiljana koji govori o različitim kombinacijama kriterija pri prosuđivanju istosti odnosno različitosti jezika (Škiljan, 1995 i 2002, 31-37). Kapović navodi već spomenuti strukturalni kriterij i kriterij međusobne razumljivosti, a spominje još i genetski, identifikacijski i na kraju standardizacijski kriterij. Dok se strukturalni kriterij odnosi na proučavanje sličnosti u fonološkom, morfološkom i sintaktičkom aspektu, a razumljivost na međusobno razumijevanje različitih govornika, genetski sagledava izvor jezika, a kod identifikacijskog kriterija bitno je što misle sami govornici jezika. Standardizacijski kriterij pak ovisi o sličnosti dvaju standardnih jezika.

3.2 Odnos hrvatskog i susjednih jezika

Dilema koja se često pojavljuje kod sličnih jezika je jesu li ti jezici zapravo jedan jezik ili ipak zaslužuju status zasebnih jezika. Posebno je interesantna ta dilema u kontekstu hrvatskoga jezika i njegova odnosa sa srpskim jezikom, jer sa sobom nosi ne samo problem

imenovanja jezika, već uzrokuje i nedoumice u posve praktičnim svakodnevnim stvarima poput organizacije obrazovanja i nastave na materinjem jeziku u narodnosno (i jezično) miješanim okruženjima. Budući da je već konstatirano kako lingvistika ne daje jednoznačan odgovor, već nudi opcije prosuđivanja prema različitim kriterijima, ne čudi da u literaturi možemo pročitati argumente za i one protiv teze o istosti jezika.

Različiti stavovi plod su različitih kriterija pa čak i različitih tumačenja istih kriterija. Kapović (2011, 134) tako smatra da prema strukturalnom kriteriju razlike doduše postoje, no one nisu pretjerano velike: „Fonološki sustav je više-manje isti, morfološki također – iako neke razlike postoje – imenice, glagoli, pridjevi itd. imaju više-manje iste oblike, a ni u sintaksi razlike nisu pretjerano velike“. S druge strane Franolić (1984, 168) navodi razlike u leksiku te da se bar 10.000 riječi i na tisuće riječi iz stručnoga jezika razlikuju u hrvatskome i srpskome jeziku, a tome dodaje i 85 zvukovnih razlika te oko 200 razlika na području tvorbenih obrazaca, dok Kačić (Kačić i Šarić, 1995, 119-133) sistematski navodi brojne glasovne, oblikoslovne, rječotvorne i leksičke različitosti te razlike u skladnji te bogatstvo različitosti dvaju jezika tumači posljedicom njihovog različitog povijesnog razvoja. Očito je dakle unutar strukturalnog okvira jezika moguće arbitriranje što je isto, što je više-manje isto, što je slično i što je različito.

Slično kao kod strukturalnog možemo zaključiti i kod genetskog kriterija, jer taj implicira da su dva idioma dio istog jezika ako su povijesno gledajući nastali iz istog izvora, odnosno ako su genetski srodni. To bi trebalo značiti da su svi štokavski govori zapravo jedan jezik (Kapović, 2011, 136). No, zajednički izvor nije uvijek lako dokazati, a s obzirom na jezični kontinuitet u kojem narječja polako prelaze iz jednog u drugo, u hrvatskom slučaju nije lako ustanoviti ni gdje štokavski prestaje i gdje počinje primjerice čakavski ili kajkavski. Posljedično je i taj kriterij primjenjiv samo uz značajnu dozu arbitrarnosti autora.

Kriterij razumljivosti i kriterij standarda se nadovezuju. Uzmemo li naime u obzir kriterij razumljivosti jasno je da se ogromna većina srpskih i hrvatskih govornika međusobno razumije, što se uglavnom koristi kao argument istosti jezika. No, standard je promjenjiv političkom odlukom, a jezik jednoga naroda je prema Kačiću (Kačić i Šarić, 1995, 63) zapravo skup svih njegovih narječja, koji se po samobitnim svojstvima jasno razlikuju jedni od drugih. Kačić dakako pod pojmom hrvatski jezik ne misli na standardni hrvatski jezik, nego na jezik koji živi kod Hrvata u svakodnevnoj upotrebi. Polazeći dakle od teze kako jezik

pripada govornicima, a Hrvatima pripadaju sva hrvatska narječja koja žive uz, a ponekad i usprkos određenom standardu. Nasuprot tome razumljivost Hrvata i dijela susjednih jezika upravo je posljedica sličnih standarda. Uzmemo li naime govornike hrvatskog jezika s nekih čakavskih ili kajkavskih područja, puno bi teže razumjeli govornike srpskoga jezika s torlačkog govornog područja, ukoliko prvi ne bi govorili standardni hrvatski, a drugi standardni srpski jezik.

U kontekstu razmatranja razumljivosti i sličnosti dvaju (ili četiriju) standarda treba napomenuti i kako je proučavanje određenih narječja kao jezika jednog naroda samo naizgled stvar lingvistike. Kako Kačić (Kačić i Šarić, 1995, 109) konstatira „premda je proučavanje narječja prividno odvojeno od jezične politike, odluka o proučavanju skupa narječja kao cjeline ipak je politička odluka“. Kačić to potkrjepljuje navodom da je hrvatski jezik sastav triju narječja, „od kojih su dva svojim ustrojem različita od srpskih narječja isto onoliko koliko je makedonski različit od hrvatskoga ili bugarski od srpskoga“ (Kačić i Šarić, 1995, 110).⁵ Isto su tako prizrensko-timočki govori (često se nazivaju i šopskim ili torlačkim) skupina štokavskih isključivo srpskih govora, koji se po mnogim svojstvima potpuno razlikuju od hrvatskih govora. To također možemo ustanoviti i za kosovsko-resavske govore. Samo su dakle šumadijsko-vojvođanski srpski govori bliski hercegovačkim, a prostor na kojem su oblikovani kroz povijest nije bio naseljen isključivo srpskim pučanstvom. Potpuno drugačiji pogled ima Silić koji hrvatska narječja ne imenuje zajedničkim nazivom jezik Hrvata i još manje hrvatski jezik, nego tri hrvatska sustava (Silić, 2006, 30). Upravo to pokazuje koliko su pogledi različiti, jer ovise o kriterijima koji su pak u domeni proizvoljnog odabira pojedinog lingvista.

Većina se lingvista ipak slaže kako u slučaju hrvatskoga i srpskoga jezika nije moguće govoriti o inačicama odnosno varijantama nekog jezika, jer ti jezici nemaju zajednički nadređeni skup koji bi ih činio inačicama. No i danas se nastavlja s eksperimentiranjem oko naziva pa se često može čuti o takozvanom srednjejužnoslavenskom jeziku, koji bi imao postojati od Slovenije do Bugarske i Makedonije, a što je zapravo nastavak odnosno proizvod arbitrarne odluke o zajedničkom proučavanju hrvatskih i srpskih narječja. Čak i kad bi uvažili

---

⁵ Zašto su Hrvati od svojih triju narječja, koji prema Siliću (2006) predstavljaju različite jezične sustave, izabrali baš štokavski kao osnovicu hrvatskog jezičnog standarda, teško je jednoznačno odgovoriti. Kačić (Kačić i Šarić, 1995, 132-133) naime navodi da je taj proces prelaska na štokavski i ijekavski krenuo kao autonoman među samim Hrvatima. No, činjenica je da je do konvergencije u kodifikaciji ipak došlo u burnim političkim razdobljima 19. stoljeća kada su ti procesi bili stimulirani politikom Kuhena Hedervaryja (Biondić, 2006, 62).

tezu zajedničkog jezičnog postanka, o kojoj nema suglasja u struci (Peco, 1978, 7), a čini se kako je većina ipak smatra neutemeljenom (Kapović, 2011, 150), dakle pretpostavke da se više jezika razvilo iz zajedničke osnovice, i posljedično smjestili slovenski, hrvatski, srpski, makedonski i bugarski u južnoslavensku grupu jezika, daljnja podjela na zapadno-južnoslavenske (slovenski), istočno-južnoslavenske (bugarski i makedonski) te srednje-južnoslavenske (hrvatski, srpski, bosanski/bošnjački i crnogorski) s obzirom na sve navedeno posredno je i plod političke odluke. Naime ti su jezici slični zbog izbora štokavske osnovice za četiri standardna jezika, a određivanje jezičnog standarda je uvijek plod političke odluke. Naziv srednjejužnoslavenski nema u lingvističkom smislu nikakvu novu vrijednost u odnosu na naziv štokavski ili štokavoidni govori, osim što pomiče granicu takozvanog srednjejužnoslavenskog govornog prostora na granicu Republike Hrvatske i Republike Slovenije, što pak s lingvističkog stajališta nije posve korektno. Tako primjerice hrvatski kajkavski ima više zajedničkih osobina sa slovenskim jezikom, dok srpski torlački dijeli više karakteristika s bugarskim jezikom. Ne postoji dakle kriterij po kojem bi područja na kojima dominantno žive kajkavski i torlački bili uvršteni u područja srednje-južnoslavenskog jezika, a da bi istovremeno separirali kajkavski od slovenskoga i torlački od bugarskoga. S tom konstatacijom se očito slagao i Kačić, što se može zaključiti iz sljedećeg citata: „Zašto bi nametnuta, nekoliko desetljeća iznuđivana bliskost dvaju književnih jezika, posljedak jezične ravnadbe, bila važnijim čimbenikom jednakosti nego što je to slučaj sličnosti dvaju govora, govora zemljopisno bliskih kao što su to gdje koji slovenski govori i gdje koji hrvatski govori. Odgovor je, uz jezičnu ravnadbu, uvjetovan time što je odlika književnog jezika stanovita isključivost. Ali novoštokavski sustav ne iscrpljuje opseg ni sve razine naziva hrvatski jezik. Književni je jezik tvorevina, a novoštokavski sustav samo dio hrvatskoga jezika“ (Kačić i Šarić, 1995, 67).

Sličnost dvaju standardnih jezika čini se dakle ipak ne bi trebala igrati ulogu pri određivanju istosti jezika, pa tako primjerice danas nitko ne govori o nizozemskom i njemačkom ili o danskom i norveškom kao o jednom jeziku (Kapović, 2011, 145). Ukoliko bi vrijedilo suprotno, te bi za kriterij uzeli međusobnu razumljivost dvaju jezika, kako to čini Kordić (2010), opet bi ta granica bila plod arbitrarne odluke. To svakako ne znači da i sličnosti dvaju jezika ne može biti plod slobodnog povijesnog razvoja hrvatskoga i srpskoga jezika koji su kroz duži povijesni period u dodiru jedan s drugim. Upravo činjenica pomiješanosti naroda i svakodnevne međusobne komunikacije, to jest činjenice da postoji hrvatska zajednica u Srbiji i srpska u Hrvatskoj se često, pored dakako djelomično zajedničke jezične politike kroz

stoljeće i pol, koristi kao dokaz u kontekstu zagovaranja istosti hrvatskoga i srpskoga jezika, jer članovi te zajednice ostvaruju potpunu komunikaciju s većinskom zajednicom, a ipak dobar dio njih svoj jezik opredjeljuje na temelju svoje pripadnosti manjinskoj nacionalnoj zajednici. Štoviše, u današnje je vrijeme očito kako upravo manjine traže zaštitu svog jezika, što često uključuje dvojezičnost u općinama gdje u većoj mjeri živi manjinska zajednica te nastavu na odvojenom programu u materinjem jeziku.⁶

Izražena želja manjinskih zajednica vodi nas do identifikacijskog kriterija, dakle do onoga što sami govornici misle o svojim jezicima. Hrvatski i srpski su prema tome danas ipak različiti jezici, što je prije svega posljedica povijesnog odnosa. Pritom je potrebno napomenuti kako argumentacija autora s različitim stavovima u povijesnom kontekstu kreće na metodološki sličan način, a to je ocjenjujući stupanj nasilnosti nekog političkog režima u mijenjanju jezika. Razlikuju se pak u polazištu odnosno u činjenici koje će povijesno razdoblje biti nulta točka njihove analize. Dok će zagovornici samobitnosti hrvatskoga jezika, poput Kačića, krenuti s povijesnom analizom razvoja hrvatskoga jezika od srednjeg vijeka, zagovornici teze o istosti srpskog, hrvatskog, bošnjačkog/bosanskog i crnogorskog krenuti će s analizom u 19. stoljeću. Spajanje hrvatskoga i srpskoga jezika u 19. i 20. stoljeću urodilo je i potrebom po zajedničkom nazivu za jezik. U vrijeme kreiranja Novosadskog dogovora razmatrao se naziv „hrvatski ili srpski“, da bi se na kraju ipak prihvatio naziv „srpskohrvatski, hrvatskosrpski“ (Jonke, 1971, 115-116). Prema Kačiću (Kačić i Šarić, 1995, 71-72) nelogičan je izbor kako prve, tako i druge varijante. Autor za naziv „hrvatski ili srpski“ kaže da izjednačuje hrvatski i srpski jezik, što bi bio presedan u povijesti, jer nitko dotada nije unatoč zemljopisnoj bliskosti i sličnosti jezika pomišljao da bi jezik nazivao na primjer ruskim ili ukrajinskim ili možda bugarskim ili makedonskim. U slučaju naziva „srpskohrvatski“ odnosno „hrvatskosrpski“ Kačić smatra kako je taj naziv mogao označiti samo umjetnu tvorevinu, no nikad i jezik koji bi djelovao među govornicima hrvatskog jezika i govornicima srpskoga jezika. Djelovati je mogao samo među ljudima koji nisu bili ni govornici jednoga ni drugoga, primjerice na makedonskim i slovenskim područjima, no to djelovanje temeljilo se na nepoznavanju jednog

---

⁶ Zanimljivo je kako je to primjetno i kod srpske zajednice u Hrvatskoj, čime zapravo brani samobitnost hrvatskoga jezika. Jednako vrijedi dakako i u obrnutom slučaju Hrvata u Srbiji. Time se u određenoj mjeri ponavlja slučaj Svetozara Pribičevića koji je prije 1. svjetskog rata branio zasebnost srpskoga naroda na hrvatskim područjima, dok je nakon formiranja Kraljevine SHS postao zagovornik unitarizma. Drugim riječima rečeno; kada je moguće predvidjeti hrvatsku većinu, u tom slučaju srpska je strana zagovarala tezu o dva naroda sa posebnim kulturno-političkim pravima, uključujući pravo na poseban jezik. U slučaju kada pak postoji srpska većina, onda se od istih institucija, pa čak i istih pojedinaca, brani teza o jednom narodu i jednom jeziku (Ivašković, 2012, 63).

ili obaju navedenih jezika. Taj zajednički naziv kako Peti (1995, 286) kaže: „oduzima pojedincima i narodima na ovom prostoru pravo na vlastitu prošlost i uskraćuje im mogućnost da se ostvare u živoj sadašnjosti. I jedno i drugo mitologizacijom poništava, te time, u povijesnom okruženju, falsificira povijest, ne dopušta da se, traganjem, uđu u trag zbiljskom prostoru i vremenu, njihovoj ljudskoj mjeri.“ Činilo se kako je s osamostaljenjem hrvatski jezik konačno dobio mogućnost slobodnog razvoja, odnosno kako je 1993. Miro Kačić napisao: „Položaj u kojem se danas našao hrvatski jezik zanimljiv je i možda jedinstven slučaj kako s teorijskoga, tako i s opće lingvističkoga motrišta. Hrvatski se jezik prvi put, za svagda, a od vremena kada se počinje ostvarivati njegov formalna standardizacija, dakle preko 150 godina, ne mora više određivati naspram srpskom ili kojem drugom slavenskomu, odnosno južnoslavenskomu jeziku. Odsad on postaje samosvjestan i samostalan“ (Kačić i Šarić, 1995, 137). Isti autor izražava uvjerenje da razvitak hrvatskoga jezika nije završio te nadu da će svjesno prekinuti s prisilnim vezama za druge jezike, čak i ispostavlja činjenicu da je upravo osamostaljenje Hrvatske i postizanje statusa neovisnoga međunarodnoga državnopravnoga subjekta trenutak da se na novo odredi tijekom razvoja hrvatskoga jezičnoga propisa, ne obazirući se previše na ono što mu je bilo nametano u proteklih 150 godina. Pritom navodi čak i primjer srpskoga jezika koji je s Vukom Karadžićem napravio zaokret i zapravo prekinuo s višestoljetnom tradicijom (Kačić i Šarić, 1995, 138). Do pomaka u smjeru koji Kačić priželjkuje u 1993. godini ipak nije došlo, što ukazuje na prisutnost silnica koje djeluju u suprotnom smjeru, dakle prema konvergenciji hrvatskoga i srpskoga jezika, ili pak teže k umjerenijim reformama. To se ne događa samo na područjima gdje se ti jezici govore, nego i u onim institucijama gdje je osjetan utjecaj pojedinih velikih sila koje izvana teže k političkom ujedinjenju prostora nekadašnje Jugoslavije. Primjer toga su na primjer međunarodne institucije koje koriste izraz „BHS jezik“ (bosanski, hrvatski, srpski jezik), unatoč drugačijoj želji velike većine govornika tih jezika. Pitanje jezične samobitnosti, pa tako i samobitnosti hrvatskoga jezika, dakle i danas pored samih jezičnih specifičnosti ipak u prvom redu ostaje u domeni politike odnosno političke moći koja se odražava preko kontrole medija i represivnog sustava.

Zagovornici teze o istom jeziku u sadašnje se vrijeme zalažu protiv postojećeg uređenja na području školstva i školske jezične politike i smatraju nelogičnošću postojanje različitih škola primjerice za srpsku i hrvatsku nastavu u Hrvatskoj. Ipak u kontekstu kritike školskih sustava u Republici Hrvatskoj odnosno separirane nastave na hrvatskom i na srpskom jeziku čini se kako kritičari, primjerice Granić (2009), ne predlažu alternativno rješenje koje bi bilo bolje

odnosno logičnije. Sam naime na načelnoj razini ipak smatram kako je dobro dopustiti manje brojnom subjektu da odlučuje sam o što više čimbenika svoje kulturne politike, a da pritom dakako ne potkopava ustavno uređenje države koja tom subjektu ta prava daje. To je naime iskaz velikodušnosti većine i države u kojoj neka druga, manja nacionalna zajednica živi, jer joj se omogućava sloboda i kod pitanja koja nisu vezana uz temeljna ljudska prava. Na temelju navedenoga štetnim smatram zagovaranje ukidanja posebnih nastavnih programa za manjine u nacionalnim državama ili za manje konstitutivne narode u višenacionalnim državama. Prisila većine naime teško može uroditi nečim dobrim za društvo koje teži slobodi do one mjere u kojoj ta sloboda ne ograničava slobodu drugih. Prisjetimo se naime dviju polazišnih teza kojima lako možemo utemeljiti potonje bez da zalazimo u problematiku definicije nasilja i hijerarhije ljudskih prava. Prva je činjenica da jezik pripada govornicima, a samim time tim govornicima pripada i pravo njegovog imenovanja. Druga je činjenica da je jezik, a pogotovo standardni jezik, arbitran i samim time društvena zajednica ima pravo sama izabrati svoj jezični autoritet odnosno verificirati onu jezičnu „proizvoljnost“ koja joj najviše odgovara. Ukoliko to načelo primijenimo na slučaj Hrvatske, možemo zaključiti kako se je manje brojnan subjekt, to jest zajednica hrvatskih Srba, odlučila za nastavu na srpskom jeziku. Pristanak jačeg subjekta odnosno većine dakle pokazuje zrelost nekog društva,⁷ jer se omogućuje ostvarivanje prava jezičnim manjinama odnosno dopušta se nacionalnim manjinama da postanu i jezične manjine, ako to dakako žele.⁸

Vidljivo je da unutar svakog od navedenih kriterija ne postoji jasna granica između istosti i različitosti odnosno da svaka metoda dozvoljava vlastitu arbitrarnu interpretaciju. Posljedično su za neke lingviste rasprave o istosti jezika besmislene, no čini se kako je najjasniji zapravo identifikacijski kriterij, jer jasno opredijeljeno stajalište većine ipak ne dopušta proizvoljnost. Kapović (2011, 136) doduše identifikacijski kriterij ne smatra dovoljno znanstvenim, iako taj stav ne argumentira. No, čini se kako identifikacijski kriterij nije samo najlakše ustanoviti, već je isti također u skladu tezom kako jezik pripada govornicima pa samim time imaju oni i pravo njegovog imenovanja. Kriteriji zasebnosti odnosno samobitnosti nekog jezika, a samim time i njegovog imenovanja su dakle ipak posljedica većinske političke volje neke zajednice.

---

⁷ U prilog toj tezi ide i činjenica da je Republika Hrvatska već 1997. potpisala i ratificirala „Europsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima“ kao prva od država nastalih raspadom Jugoslavije, i to za sedam jezika: talijanski, srpski, mađarski, češki, slovački, rusinski i ukrajinski (usporedbe radi Slovenija je to učinila samo za talijanski i mađarski).

⁸ Suprotno vrijedi tamo gdje je jedna ili su obje jezične zajednice premale, što se očituje kroz primjerice poučavanje hrvatskoga i srpskoga jezika unutar istih programa, čak i unutar istih predmeta na fakultetima izvan matičnih zemalja.

To implicitno potvrđuje i činjenica kako nema konsenzusa glede broja jezika u svijetu pa se tako u znanstvenoj literaturi uglavnom navode brojke između 4.000 i 8.000 različitih jezika (Ruhlen, 1976, 1). Očigledno je da su neki jezici s vidika jednog dijela autora „samo“ dijalekti, dok im drugi priznavaju status samostalnog jezika. Priznavanje samobitnosti jezika očigledno ovisi u prvom redu o (političkoj) premoći onih koji tu samobitnost zagovaraju nad onima koji je osporavaju. Slobodno dakle možemo tu tezu parafrazirati općenitom figurom iz sociolingvistike: „Jezik je dijalekt plus vojska!“ (Prosperov Novak, 12. 10. 2018).

Na kraju možemo odgovoriti na dva pitanja postavljena u ovom poglavlju. Prvo, jesu li kajkavski, štokavski i čakavski ipak tri hrvatska sustava (jezika), a ne samo narječja jednog, te drugo, jesu li hrvatski, srpski, crnogorski i bošnjački dio istog sustava. Na oba posredno možemo naći odgovor kod samoga Saussurea. On naime tvrdi kako razlike između idioma mogu biti veće ili manje. Kad su razlike između idioma manje, u pravilu govorimo o narječjima, dok u drugom slučaju govorimo o jezicima. No Saussure (2018, 264) smatra kako u biti kvalitativne razlike u distinkciji narječja i jezika zapravo nema, postoje samo kvantitativne razlike. Nažalost lingvistika teško uspostavlja jasne granice među pojedinim idiomima pa i sam Saussure (2018, 280) potvrđuje, a s njim se slaže i Škiljan (2002, 31), kako su granice između narječja arbitrarne, dok su granice između jezika obično plod dogovora. Budući da dogovor nije ništa drugo nego izraz volje dviju ili više strana konkretnog dogovora glede imenovanja jezika, jasno je kako sama problematika različitosti (istosti) predmetnih narječja i jezika nije u domeni objektivnih znanstvenih činjenica, već u prvom redu (političke) volje u našem slučaju hrvatskog, bošnjačkog, crnogorskog i srpskog društva.

4 FUNKCIONALNO RASLOJAVANJE

Baveći se pitanjem diferencijacije jezika odnosno njegovom razgradnjom na pojedine dijelove ne može se izbjeći funkcionalni pogled na jezik. Svaki jezik naime, pa tako i hrvatski, svojim govornicima služi kao sredstvo komunikacije u različitim situacijama. No nisu svi načini komuniciranja, pa tako ni sve riječi i načini formiranja rečenica, pogodni u svakom kontekstu. Poznajemo dakle više funkcionalnih stilova, a njihovom se analizom bavi posebna grana lingvistike, to jest funkcionalna stilistika.

Tradicionalna se podjela jezika prema funkcionalnim stilovima uz neke manje razlike među autorima uglavnom svodi na razlikovanje četiri temeljna funkcionalna stila, a to su razgovorni (konverzacijski), administrativno(-poslovni), publicistički (novinarski) i znanstveni stil (Pranjić, 1985; Tošović, 1988; Silić, 1996). Razgovorni je stil karakterističan za usmenu komunikaciju, a unutar njega se posebno ističu česti kolokvijalizmi, vulgarizmi i žargonizmi. S druge strane je administrativni stil sažet, neosoban te ima obično ograničen izbor leksema koji se ponavljaju. Karakteristike impersonalnosti približava administrativan stil znanstvenome za koji su pored toga znakoviti i stručni odnosno znanstveni termini pojedine grane znanosti. Publicistički je pak stil individualan i ima karakteristike kako znanstvenog, tako i književno-umjetničkog stila koji se obično u osnovnoj funkcionalnoj podjeli dodaje kao peti stil. Književno-umjetnički (u nekim podjelama i beletristički) stil je otvoren za lekseme iz svih leksičkih slojeva i iz svih drugih stilova.

Za razliku od tradicionalne funkcionalne diobe Kovačević i Badurina (2001, 18-20) ističu kako je pri raslojavanju jezika potrebno prijeći preko linearnih podjela, jer postoji više dimenzija pomoću kojih se jezik može dijeliti. U prošlosti je bilo više pokušaja cjelovite sistematizacije različitih slojeva jezika, na primjer ona Jože Toporišiča (u Tošović, 2004) koji navodi književne i neknjiževne vrste jezika prema socijalnom raslojavanju, jezik svakodnevnice komunikacije, stručni jezik, publicistički i umjetnički prema funkcionalnom raslojavanju, govorni i pisani prema načinu prijenosa jezika, jezik prošlosti i suvremeni jezik prema vremenskoj diobi te vezani i nevezani jezik prema mjernom dijeljenju. Upravo zbog toga Kovačević i Badurina u razmatranje uzimaju dvije dimenzije, to jest sredstvo prijenosa i funkcionalnost. Posljedično navode podjelu na pisani i razgovorni diskurs, takozvano vertikalno raslojavanje, te raslojavanje prema funkciji (horizontalno) pri čemu navode privatni, javni, specijalizirani, multimedijalni i literarni diskurs. Prema tome dakle dobivamo

pet kategorija na horizontalnoj i dvije na vertikalnoj dimenziji, što rezultira s 10 mogućih kombinacija. Vidimo dakle da i Kovačević i Badurina posebno mjesto daju književnoumjetničkom diskursu, budući da je taj potpuno otvoren, odnosno kako same autorice kažu „književnoumjetnički diskurs je sustav po sebi kojemu je polje diskursa u svojem cjelokupnom rasprostriranju tek građa“ (Kovačević i Badurina, 2001, 31).

Na horizontalnoj dimenziji autorice najprije opredjeljuju suprotstavljene pojmove privatnog i javnog diskursa, pa tako javni diskurs u govoru označavaju kao onaj govor koji je potpuno suprotan karakteristikama privatnog. U tom kontekstu navode kako se javni govor okreće što široj javnosti, „dok je privatni govor ekskluzivan i razumiju ga samo neki, međusobno blisko povezani sugovornici“ (Kovačević i Badurina, 2001, 25). Javnome govoru pak dodjeljuju attribute „nametljivosti“ i „demokratičnosti“ te to objašnjavaju tezom prema kojoj javni govor pokušava doseći i najudaljenijeg recipijenta. Za razliku od javnoga specijalizirani je govor prema autoricama nedemokratičan unatoč svojoj javnosti. U potonjeg autorice ubrajaju specijalizirani akademski govor, primjerice jezik pravne i ekonomske znanosti. Konačno, multimedijalni diskurs je onaj koji je specifičan po tome što u jezični kod uključuje i one nejezične, iako može biti i javan i privatn i specijaliziran. Autorice idu i dalje te definirane tipove diskursa dijele dalje na diskursne tipove niže razine, pa tako u javan diskurs ubrajaju primjerice politički i sakralni diskurs, dok za publicistički diskurs smatraju kako je presjecište različitih diskursnih tipova uključenih u široki javni (nad)diskurs (Kovačević i Badurina, 2001, 98-100).

Kovačević i Badurina, barem se tako čini, oprezno prilaze jeziku i pokušavaju ga analizirati ne povlačeći oštre granice. No ipak, čini se kako i ta klasifikacija nosi neke manjkavosti. U prvom redu dojam je da autorice idu predaleko s definicijom privatnoga diskursa lijepeći mu etiketu nerazumljivosti široj javnosti. Privatni govor, prema kriteriju kome je namijenjen, naime itekako može biti razumljiv i širem spektru ljudi, pa čak i onima koje kreator toga govora nikako nije imao ambiciju doseći. U tom kontekstu možemo samo pomisliti na brojne afere do kojih dolazi kada se snimke razgovora, koji su prema sudionicima tih razgovora trebali ostati tajnom, ipak izašli pred javnost. Šokiranost javnosti je upravo posljedica razumljivosti inače privatnog diskursa prema kriteriju recipijenta. Privatni diskurs dakle ne treba biti i ekskluzivan odnosno nerazumljiv široj javnosti. Ta se neekskluzivnost očituje i na primjeru književnoumjetničkoga diskursa koji upravo iz privatnoga često uzima svoju građu,

i to dakako onu građu koja je razumljiva široj javnosti. Ta se definicija privatnog diskursa dakle čini manjkavom.

Određene manjkavosti možemo primijetiti i analizirajući definiciju javnoga diskursa kojemu se pripisuju karakteristike „demokracije“ i „nametljivosti“. Prije svega je problematično razumijevanje demokracije i istovremeno naslanjanje tog pojma na pojam nametljivosti u kontekstu govora o javnom diskursu. Naime, ukoliko je nešto demokracija, onda je to sačinjeno prema volji ljudi, jer pojam demokracija označava vladavinu ljudi,⁹ što u pravilu isključuje nametljivost. Čini se da autorice pojam „demokracije“ reduciraju na „razumljivost“ te je tako demokracija isto što i govor razumljiv široj javnosti, što svakako nema isto značenje. Opredjeljenje demokracije na drugom mjestu kod spomenutih autorica možemo naći u kontekstu opisivanja takozvanog specijaliziranog diskursa, za koji je prema istim autoricama karakteristična upravo specijalistička dimenzija (Kovačević i Badurina, 2001, 122). U tom se kontekstu demokratizacija opredjeljuje kao proces koji teče paralelno s procesom despecijalizacije, koja označava odvajanje jezika od uže struke i njegovu tendenciju da postane općerazumljiv u onoj mjeri u kojoj je određeno znanstveno odnosno stručno područje zastupljeno u javnom životu zajednice (Kovačević i Badurina, 2001, 123). Pritom se proces demokratizacije zamišlja kao postupak uključivanja šire grupe ljudi odnosno javnosti, a jezična je demokracija prema autoricama upućivanje govora sveskolikom čitateljstvu/gledateljstvu/slušateljstvu odnosno nastojanje svakom zainteresiranom pristupanje k temi i jeziku (Kovačević i Badurina, 2001, 102), što opet ipak nije potpuno u skladu sa samim značenjem pojma demokracija. Za sam pojam „demokracija“ je naime konstitutivna volja ljudi. To se u jezičnom kontekstu može prenijeti samo na volju za oblikovanje teksta/govora ili volju za slušanje/čitanje teksta odnosno govora, dok prema definiciji Kovačević i Badurine proizlazi kako pojam „demokracija“ paradoksalno označava volju pojedinca da ga sluša odnosno čita što širi broj ljudi, što autorice potkrijepe s pojmom nametljivosti u javnom diskursu. Nažalost, ovaj primjer kazuje na neke šire društvene probleme, dok s lingvističkog stajališta ovaj primjer pokazuje na kojem području lingvisti ipak ne smiju ostati posve pasivni u javnom djelovanju. To se prije svega odnosi na područje tumačenja riječi stranog izvora, posebice u stručnoj terminologiji i kod onih riječi koje imaju točno određeno značenje na više različitih jezika. O tome će više biti rečeno u poglavlju o ulozi lingvisti u društvu.

---

⁹ Pojam demokracija je izveden iz grčkih pojmova »demos«, koji označava narod odnosno ljude, te »kraitos«, što označava moć ili vlast. Demokracija je dakle vladavina ljudi.

U daljnjoj analizi definicije javnog diskursa prema Kovačević i Badurini može se konstatirati kako je činjenica da javni govor može u prvom redu biti usmjeren k pojedinim grupama ljudi, iako je njegovo emitiranje javno. Tipičan je primjer takvog diskursa politički govor koji je namijenjen određenoj populaciji birača, no budući da se emitira putem masovnih medija recipijenti su ipak puno šira grupa ljudi. Želja emitenta tko će biti recipijent njegove poruke dakle može varirati od toga da uopće ne želi ni pod koju cijenu svoju informaciju dijeliti s određenom grupom ljudi, što ne isključuje njezinu razumljivost upravo toj grupi od kojih emitent poruku skriva (primjer tajno snimanih razgovora), do toga da mu je svejedno hoće li netko tu poruku primiti sve dok je prime oni kojima se emitent želi obratiti odnosno oni na čiji stav i aktivnost govor ima namjeru utjecati. U to spada dakle poruka javnog govora političara koji koristi govor koji nije po volji većini ljudi, ali mu averzija većine prema njegovu govoru ne smeta, jer govorniku (emitentu) ne može politički štetiti. U tom je slučaju govor usmjeren samo k određenoj populaciji koju emitent smatra svojom biračkom bazom i kod koje se mora diferencirati u odnosu na one političare i političke stranke koje svoje birače traže u istoj ili sličnoj populaciji.

Prema Kovačević i Badurini (2001, 39) planovi jezičnog raslojavanja su govor i pismo. Pored toga što govor recipijent prima preko zvuka, dok se pisani tekst usvaja vizualno, autorice ističu kako je potonji lišen popratnih pogodnosti poput prozodijskih svojstava i neverbalnih elemenata neposredne usmene komunikacije (Kovačević i Badurina, 2001, 44-45). Pisani tekst pak s druge strane ima puno širi vremenski horizont moguće konzumacije, ako se dakako govor ne snima i ne reproducira audio-vizualnim putem. No pri tom treba spomenuti, kako se u jezik može uvrstiti i vizualni tekst, koji pak nije ni pisani ni govoreni. To je na primjer jezik gluhoonijemih odnosno znakovni jezik, koji se realizira gestikulacijom, a nije ga moguće uvrstiti ni u jedan plan prema Kovačević i Badurini. Također se postavlja hipotetičko pitanje je li jezik i sredstvo komunikacije gluhog i ujedno slijepog pojedinca sa samim sobom. Je li svojevrsna kodifikacija misli tog pojedinca koji ne može doći u kontakt s društvom na uobičajen način također jezik ili ne? U svakom slučaju možemo zaključiti kako je jezik ipak nešto kompleksnija pojava s više planova, nego ih opredjeljuju spomenute autorice, a postoji mogućnost da broj planova s razvojem tehnologije u budućnosti bude još veći.

Što dakle možemo na temelju ovog kratkog razmatranja zaključiti u kontekstu funkcionalne podjele jezika. Činjenica je kako svi leksemi i gramatičke strukture ne dolaze u obzir u svim situacijama, no to ne znači da postoje jasne odrednice prema kojima se dijele funkcionalni stilovi (ili diskursi u slučaju Kovačević i Badurine). Pri pokušaju verifikacije svake od tih dioba naići ćemo naime na brojne iznimke, kao što smo i pri funkcionalnoj podjeli jezika prema kriterijima Kovačević i Badurine ustanovili da ta klasifikacija pada u vodu u prvom redu na horizontalnoj dimenziji gdje se različiti diskursi preklapaju, pa se stoga za određene govore (koji nikako nisu marginalni u današnje vrijeme) ne može jasno odrediti kojemu diskursu pripadaju. Na kraju krajeva toga su očito svjesne i same autorice i to objašnjavaju takozvanim „pretapanjem diskursnih tipova“ (Kovačević i Badurina, 2001, 61). Štoviše, autorice i eksplicitno priznaju, nažalost tek u fusnoti, kako je „svaka podjela, dakako, arbitrarna“ (Kovačević i Badurina, 2001, 124). Svaka je podjela jezika dakle ovisna o čovjeku koji igra ulogu arbitra i koji razvrstava segmente unutar jezika prema svojim kriterijima. Kao što se može vidjeti u ovom kratkom pregledu, granice unutar podjela ne samo da su nejasne i fluidne, nego se mogu i pomicati prema volji arbitra. Što češće autor to čini, više „pretapanja“ među dijelovima uzrokuje i više iznimaka mora uključiti u svoju klasifikaciju. S normativnog znanstvenog stajališta u stručnoj i općoj javnosti bi trebala prevladati i biti uvaženija ona podjela koja ima manje nejasnoća i iznimaka, no čini se kako, a to nije slučaj samo za hrvatske lingviste, u praksi to ipak ovisi o autoritetu odnosno snazi/društvenom statusu pojedinih autora unutar određenog društva.

5 PURIZAM

Pitanje „čistog“ i „manje čistog“ jezika često se postavlja u javnosti, u određenim periodima dobiva i jaku političku konotaciju. Tako i u kontekstu hrvatskoga jezika mnogi hrvatski lingvisti danas o 90-im godinama prošlog stoljeća govore kao o razdoblju „purističke histerije“ koja je utjecala na to da ljudi o lingvistima misle kako su zaduženi propisati što je ispravno, a što nije, te da je takav stav posljedica nečega što bi se moglo nazvati „ideologija ili kultura standardnog jezika“. Promjene su u tom razdoblju u hrvatskom jeziku prema Kapoviću bile preslike nekih pojava iz društva i politike, što nije nužno imalo veze sa znanošću (Kapović, 2011, 11-12). Slično smatraju i drugi autori, primjerice Granić (2009), čak i Kovačević te Badurina (2001, 82) koje navode da unutar administrativnog diskursa djeluju dvije silnice, koje imaju katkada i suprotne učinke. S jedne strane je to težnja za obezličanjem, ekonomičnošću, jednoznačnošću i stoga terminologizacijom, dok s druge strane djeluju i silnice potaknute potrebom za jezičnim inovacijama. Za potonje doduše autorice konstatiraju kako nisu tipične za administrativni stil, no da se upravo u tome najčešće primjećuje strah od određenih riječi koje se smatraju manje prihvatljivima, jer se općenito misli da pripadaju drugom jeziku. U tom kontekstu Kovačević i Badurina navode upravo 90-te godine 20. stoljeća koje opredjeljuju kao razdoblje izrazitijih purističkih tendencija.

Što zapravo je purizam i kako se odražava u jeziku, idealan je primjer za potvrđivanje šire postavljene teze kojom se bavi ovaj rad, to jest da je pitanje jezika, pa samim time i definicije purizma kao i kod većine ostalih jezičnih dilema, zapravo arbitrarno, a samim time i potencijalno političko pitanje. Purizam se naime sam po sebi često smatra problemom, što je lako zaključiti već površnim osvrtom na neke od njegovih definicija. Tako na primjer „Slovar slovenskega knjižnega jezika“ iznosi konstataciju da je purizam pretjerano stremljenje k čistoći jezika koja se postiže tako da se iz njega isključuju riječi s tuđim osnovama. Već upotreba riječi „pretjerano“ nagovještava da je purizam nešto što u najmanju ruku nije dobro, ako već to isto ne možemo označiti za loše. Kapović (2011, 81) purizam definira kao težnju k uklanjanju stranih elemenata, ponajprije stranih riječi (svih ili samo nekih), iz književnog jezika da bi se na taj način povratila ili očuvala „izvornost“ i „čistoća“ jezika. S druge strane na primjer Toporišič (1992, 239) u „Enciklopediji slovenskoga jezika“ piše kako je purizam zapravo negativan odnos prema nepotrebnom preuzimanju iz jednog jezika u drugi, te da je to zapravo obrambena reakcija na preveliku mjeru nepotrebno preuzetog, osobito ako se na

osnovi preuzetoga stvaraju pretpostavke za negativnu ocjenu vrijednosti jezika koji preuzima tuđe osnove. S tog stajališta je dakle purizam nešto dobro i poželjno. Sličan stav zauzima Mamić (2002, 149-150) koji doduše razlikuje „pozitivan purizam“ (na kojega gleda u Toporišičevom smislu) i negativan pojam „čistunstvo“ koje označava kao pretjeran purizam. Kalin Golob (2008) zauzima nešto drugačiji stav od gore navedenih te preuzimajući mišljenje Georga Thomasa smatra kako je purizam zapravo odnos prema jeziku, koji određene prvine označava kao čiste i stoga poželjne, dok druge smatra nečistima i posljedično nepoželjnima. Možemo zaključiti kako u tom odnosu prema jeziku iskaču dvije značajke:

- 1) dualni pristup riječima te njihova podjela na poželjne i nepoželjne te
- 2) pozicija superiornosti purista koji ima autoritet za određivanje odnosno distinkciju između tih dviju skupova riječi.

Pored toga iz navedenih definicija jasno se očituje da kod opredjeljivanja purizma vlada više struja koje imaju polazišta u različitim političkim stavovima prema jeziku, dok se često spominje i nekakva granica između pozitivnog i negativnog purizma koja međutim nije jasno određena. Naime, i Thomas dijeli purizam na „ksenofobični“ i „umjereni“. Dok je prvi prema autorovu mišljenju destruktivan i sprječava razvoj jezika, drugi isti autor vidi kao pozitivnu težnju za samostalnošću odnosno posebnošću nekog jezika (Kalin Golob, 1995, 404).

Različiti stavovi o purizmu dakle odražavaju različita shvaćanja temeljne funkcije jezika u društvu. Za neke je jezik u prvom redu sredstvo komunikacije što šireg kruga ljudi, dok je za druge jedna od temeljnih funkcija jezika potvrđivanje samobitnosti i identifikacije posebnosti određene zajednice. Iako se prvo shvaćanje smatra kao antipurističko, a drugo kao purističko, ovom kratkom raspravom pokušat ću argumentirati da to ipak nije u potpunosti tako. U prvom redu rijetki su oni koji u svakoj poziciji apsolutno zastupaju prvo stajalište, jer da su u većini danas bi vjerojatno svi učili i govorili samo engleski ili možda kineski jezik. U suštini nam dakle u tom dijelu jezičnog pitanja ostaje samo razlika u definiranju veličine zajednice ljudi koja bi trebala govoriti zajedničkim jezikom, što je dakako političko pitanje „par excellence“; u očima onih koji zagovaraju veću zajednicu sve pristalice manjih jezičnih zajednica su puristi. Da je pitanje purizma zapravo političko pitanje, možemo također zaključiti i iz stava Mamića (2002, 150) kako je purizam zapravo jedini mogući način otpora malih naroda spram jačem tuđinu koji bi pokušavao nametnuti svoj jezik podređenim narodima. U tom kontekstu isti autor smatra razumljivima otpore na primjer francuskog

jezika spram anglicizmima, slovenskog jezika spram germanizmima pa tako i hrvatskog jezika spram srbizmima.

Ukoliko nastavimo s analizom purizma u kontekstu hrvatskoga jezika, možemo primijetiti dvije struje: prva pokušava privesti hrvatski jezik bliže drugim, sličnim jezicima, dok je tendencija druge grupe sačuvati odnosno vratiti hrvatske posebnosti koje su na ovaj ili onaj način ugrožene odnosno izgubljene u prošlosti. Što je ispravno i na kojoj točki naći ravnotežu između ta dva stava, arbitrarno je pitanje. Stavovi se mijenjaju u ovisnosti od opće političke situacije i stavova pojedinaca, a Požgaj-Hadži (2014) vjeruje da će se to nastaviti i u doglednoj budućnosti. Budući da jezik nije klasična kvantitativna materija u kojoj bismo mogli odrediti maksimalni broj tuđica ili jednostavno odrediti njihov udio koji bi bio prihvatljiv, stupanj do kojeg će purizam ili takozvani antipurizam uzeti maha u stvarnosti je pitanje jezične politike. Povijest hrvatskog jezika nasreću ili nažalost nudi pregršt primjera prevladavanja kako prvog tako i drugog stava. Zanimljivo je međutim da danas u literaturi i nastavnim programima prevladavaju one tendencije, koje u hrvatskoj povijesti vide (samo) četiri razdoblja purizma (na primjer Požgaj-Hadži, 2018):

- 1) predstandardno doba (koje traje od 9-18. stoljeća),
- 2) standardno doba (od 18. stoljeća),
- 3) doba Nezavisne države Hrvatske (NDH) (1941. – 1945.) i
- 4) doba od nastanka samostalne Republike Hrvatske (1991.).

Vidljivo je da se iz novije povijesti kao puristička razdoblja analiziraju prije svega razdoblje NDH i potom razdoblje od ponovno uspostavljene hrvatske samostalnosti. Time se stiče dojam da je puristička jezična politika koja je posezala za metodom „čišćenja“ tuđih odnosno nepodobnih riječi vladala samo u tim državnim tvorbama. Razmatrajući povijesni kontekst neće biti teško shvatiti da je to dakako površna i nedosljedna ocjena. Samardžija (1993, 11) tako navodi primjere iz hrvatske povijesti te posebno ističe 1918. godinu kada je hrvatsko pravno i vojno nazivlje bilo istisnuto iz službene upotrebe. 1929. godine pod utjecajem Aleksandra Belića (1876 – 1960) izdana su „Pravopisna uputstva za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S.H.S.“ kojima se hrvatska tradicija mijenja i prilagođava srpskoj (Samardžija, 1993, 12; Banac, 1991, 93). To je dakle bilo direktno interveniranje u jezik sa svrhom čišćenja hrvatskih posebnosti (kako na leksičkom tako i na fonološkom području) da bi se stvorio jugoslavenski ili kako bi se hrvatski utopio u srpskom jeziku. Metode u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji se dakle nisu u bitnome razlikovale od onih koje je za

vrijeme 2. svjetskog rata upotrebljavala politika NDH, pa se tako već devet dana nakon uspostave nove države obznanjuju „Zakonske odredbe o nazivima sudova i upotrebi čistog hrvatskog jezika kod sudova“, a već 14. kolovoza 1941. donesena je „Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i pravopisu“ koja usvaja korijenski (morfonološki) pravopis (Samardžija, 1993, 13-14). Ono što je bilo percipirano kao invazija srpskoga na hrvatski jezik koja je trajala više od dva desetljeća pokušalo se ukloniti s jedne strane smanjenjem posuđenica i njihovom zamjenom starijim hrvatskim riječima, a s druge strane kreirale su se novotvorenice za one riječi za koje hrvatski jezik nije imao istoznačnice. Te su se metode širile putem neslužbenih autorskih savjeta, politički dirigitiranih savjeta i službenih stručnih savjeta. Slom NDH i uspostava komunističke inačice Jugoslavije, iako formalno federacije ne s jednim nego s više naroda, ipak je značilo vraćanje starih prijeratnih unitarističkih metoda na jezični plan. 1952. se tako objavljuje novo izdanje Belićevog pravopisa, a u organizaciji Matice srpske u prosincu 1954. stručnjaci s više strana „pod koordiniranim pritiskom“ (Banac, 1991, 99) izrađuju dokument nazvan Novosadski dogovor. Reakcija stiže 1965. i potom 1967. u obliku „Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“.

Na temelju povijesnog pregleda možemo se zapitati dvoje. Prvo, zašto se samo jedan dio navedenog povijesnog razdoblja kod dijela hrvatskih lingvista smatra kao purističko, a drugo ne, i drugo, općenito pitanje, što je zapravo antipurizam; postoji li nešto takvo ili je to zapravo samo purizam druge vrste. Pri odgovoru na prvo pitanje netko bi mogao konstatirati kako je purizam unutarjezično pitanje, to jest da do purizma može doći samo unutar jednog jezika, a da kod odnosa dva ili više jezika te pri pokušaju prevladavanja jednog nad drugim o purizmu ne možemo govoriti. Ukoliko takvo stajalište uzmemo u obzir, onda u slučaju hrvatskoga jezika identifikacija purizma ovisi o stavu je li hrvatski zaseban jezik ili je dio hrvatsko-srpskog ili čak srpskog jezika. Budući da su stajališta različita i uglavnom ovise o političkom svjetonazoru pojedinca, kao što je opisano u trećem poglavlju, takav kriterij određivanja što je purizam nije pouzdan. Purizam zato treba ocjenjivati prema stupnju i metodama „čišćenja nepoželjnih riječi“ a te su metode u prikazanim razdobljima 20. stoljeća bile vrlo slične. Kod traženja odgovora na drugo pitanje možemo kao polazište uzeti Thomasa (1991), koji dijeli vrste purizma na osnovi toga, što puristi uzimaju kao osnovu za poželjne riječi. Pa tako autor spominje arhaizirajući (onaj koji se bori protiv suvremenih elemenata u jeziku), etnografski (koji podlogu za riječi traži u narodnom jeziku), elitistički (tvori riječi na osnovi jezika elite), reformistički (istiskuje starije riječi i mijenja ih novim) i

ksenofobični (koji se bori protiv posuđenica iz određenog jezika) purizam, te na to dodaje i antipurizam. Za potonjeg smatra da je zapravo puristički odgovor na purizam. Osobno smatram da jednačenje te vrste bar u teorijskom smislu nije moguće, jer antipurizam uključuje svako suprotstavljanje takozvanom „čišćenju“ tuđih osnova iz nekog jezika, što zapravo uključuje i liberalizaciju (za nekoga možda prikladniji izraz „anarhizaciju“) jezika koje dopušta sve osnove riječi pa tako i one purističke. No, u konkretnom slučaju hrvatskoga jezika u 20. stoljeću možemo zaključiti kako je antipurizam o razdoblju od 1945. do 1990. zapravo bio primjer purizma druge vrste, purizma koji je postupno čistio određene prvine iz jezika koje su bile posve hrvatske označavajući ih kao regionalizme te kao neknjiževne oblike riječi. Tu dakle u pozadini nije bio liberalni jezični svjetonazor i dopuštanje različitosti tamo gdje su osnove bile različite, već mijenjanje jezika u korist srpskoga odnosno srpsko-hrvatskoga jezika.

Bit procesa identifikacije purističkih tendencija najlakše je prikazati na konkretnom primjeru. Tako na primjer Granić (2013) u članku s nazivom “Pogled na noviju hrvatsku standardnojezičnu praksu” piše: “No kao što smo već rekli, da bismo barem donekle razumjeli i objasnili i sebi i Drugima što se 1990-ih događalo s hrvatskim jezikom i u hrvatskom jeziku, odnosno u njegovu standardnom idiomu, treba se vratiti u vrijeme i na prostor bivše Jugoslavije, kad je hrvatski jezik bio integriran u zajednički hrvatsko-srpski komunikacijski prostor“ i “treba dakako na trenutak baciti pogled i na vrijeme do 1991. godine u bivšoj Jugoslaviji, dakle prije značajnih i turbulentnih društvenih promjena” (Granić, 2013). Pritom se u analizi kao polazište uzima stanje u komunističkoj Jugoslaviji, a tvrdnjom „prije turbulentnih društvenih promjena“ čitatelj može steći dojam da je vrijeme Jugoslavije predstavljalo neki tip homeostaze, prešućujući da je upravo to stanje bilo posljedica puno radikalnijih promjena i turbulentnijih događaja u vrijeme 2. svjetskog rata i poraća koji su po opsegu i količini kršenja ljudskih prava, ratnih i poratnih žrtava, promjene političkog sustava te utjecaja na društvo bili puno dramatičniji nego oni iz 90-ih godina prošlog stoljeća. Upravo je Novosadski dogovor bio rezultat između ostalog i geopolitičkih odrednica novih vlasti, koje se u bitnom nisu razlikovale od onih vlasti iz Kraljevine Jugoslavije, te da je samim time jezična zbilja bila neposredan plod te činjenice. Uzimajući to u obzir mogu se donekle osporiti i teze s početka ovog poglavlja to jest na osporavanje

hrvatske jezične politike u 90-im godinama¹⁰ prošlog stoljeća, izuzimajući to razdoblje iz povijesnog konteksta odnosno uspoređujući taj period s neusporedivim; sa stanjem kada promjena nije bilo, a istovremeno prešućujući turbulentna događanja koja su do tog stanja dovela.

Možemo dakle konstatirati kako je izjednačavanje odnosno približavanje hrvatskoga jezika drugim jezicima također biralo purističke metode, a to su bile metode prisile, koje se ne opravdavaju jezičnim (odnosno komunikacijskim), već su u prvom redu bile motivirane političkim ciljevima. No partikularna povijesna analiza uvijek će dati rezultat kako je upravo politika u proučavanom razdoblju bila puristička. Stoga bi svakoj konstataciji o purističkim razdobljima s početka ovoga poglavlja bilo potrebno dodati barem još dva elementa; element komparacije (u odnosu na koje je razdoblje neko drugo 'purističkije') i kriterije po kojima se ocjenjuje agresivnost kako jezične politike tako i ideologije koja stoji iza nje. U protivnom nas takvi zaključci opet vode u problem proizvoljnosti odnosno arbitrarnosti i posljedične nejasnosti. Svaka je jezična politika naime u svojoj biti puristička, jer sve politike ma koliko one „predlagale“ ili „savjetovala“ zapravo određuju i naređuju jezik na određenom području. Identifikacija purizma je dakle isključivo stvar političkog stava, što drugim riječima potvrđuje i Nadu (2006, 167) koja smatra „da kriterije purizma određuju prije svega nelingvistički čimbenici“. Što možemo dakle zaključiti u primjeru hrvatskog jezika i pitanja purizma? Oni koji smatraju stanje u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji kao normalno, za njih je jezična politika u NDH puristička devijacija, i obratno. Slično građenje vlastitog stava vrijedi također kod vrednovanja jezičnih politika NDH, komunističke Jugoslavije i politike suvremene Republike Hrvatske. Tako ćemo danas najveće kritičare jezične politike u 90-im godinama prošlog stoljeća naći upravo među onima koji su odrasli uz jezičnu politiku Jugoslavije i inkorporirali je u vlastiti politički stav. Iako sam smatram da bi u znanstvenoj sferi bilo pogrešno određivati koji politički stav je više a koji manje ispravan, činjenica je kako je upravo odnos prema purizmu u prvom redu indikator političke opredijeljenosti autora odnosno njegove percepcije normalnog ili polazišnog stanja, a u bitno manjoj mjeri posljedica nekih objektivnih mjerila. U tom kontekstu treba gledati na Kapovićevo (2011,

---

¹⁰ Brojni se autori u ocjenjivanju jezične politike u 1990-im godinama nažalost služe paušalnostima i netočnim navodima. Spomenimo na primjer Kapovića (2011, 85) koji kao istoiznačnice koristi pojmove »nacionalizam« i »ekstremno desničarenje«. Isti se autor koristi i manipulacijom, pa tako purističke zahvate u NDH veže uz ubijanje nehrvata (Kapović, 2011, 83), kako bi čitatelj stekao dojam da čišćenje hrvatskoga jezika od tuđica implicira i kršenje temeljnih ljudskih prava. Iz povijesnog pregleda bira isključivo negativne primjere prisilnih metoda jezične politike koje su se događali u hrvatskim državnim tvorbama, dok se u pravilu ispuštaju sve one koje su se odvijale u jednoj od jugoslavenskih tvorbi itd.

106) opredjeljivanje purističkih tendencija u okviru hrvatskih država kao odraz nacionalizma (u negativnom smislu) i ksenofobije. Nesumnjivo je i takvih slučajeva bilo (vidi Požgaj-Hadžić i Balažić Bulc, 2015, 71-75), no sagledavajući povijest cjelovito a ne parcijalno teško je to označiti kao povijesnu devijaciju u jezičnoj politici. Sigurno možemo ustvrditi samo to da su purističke težnje u 20. stoljeću kod Hrvata nesumnjivo bile, kako povjesničar Ivo Banac (1991, 5) u predgovoru knjige „Hrvatsko jezično pitanje kaže“, vezane na jednu drugu grčevitu borbu.

6 ULOGA LINGVISTIKE U DRUŠTVU

Opredjeljivanje ulogo lingvistike u društvu i u tom kontekstu traženje odgovora na pitanje treba li lingvistika jezik propisivati ili opisivati samo je naizgled jednostavno. Znanost naime teži k objektivnosti, neutralnosti, razumu i izbjegavanju emocija koje bi mogle iskriviti činjenice. Unatoč tome što je apsolutnu neutralnost nemoguće postići, što vrijedi i za jezik (Kapović, 2011, 68), a također je i objektivno izvještavanje u velikoj većini slučajeva nedostižan ideal (Kovačević i Badurina, 2001, 112), čini se kako ipak znanstvenik koji se bavi lingvistikom mora k tome težiti. Lingvistika je tako prema definiciji Kapovića (2011, 12) „znanost koja se bavi najrazličitijim temama vezanim uz jezik i znanost koja opisuje sve aspekte jezika“. Ključna je dakle riječ prema tom autoru „opis“, a ne „propis“ kakav bi jezik trebao izgledati. Propisom se bavi, prema istom autoru, jezična standardologija, odnosno jezična disciplina koja se bavi praktičnom standardizacijom jezika, koja međutim nije dio lingvistike, jer odlučivanje što će biti dijelom književnog jezika prema istom autoru nije stvar lingvistike, a ponajmanje znanosti.¹¹ Ipak, čitamo li Saussurove navode o ciljevima jezikoslovlja, vidimo kako je prvi cilj opisati jezike i rekonstruirati njihovu povijest, potom identificirati sve sile koje univerzalno djeluju na sve jezike i, konačno, jezikoslovlje se mora ograničiti te definirati (Saussure, 2018, 21-22). Jezikoslovlje dakle postavlja granice i definicije, što znači da na neki način i propisuje. Zanimljivo je kako čak i sam Kapović konstatira kako se lingvisti nipošto ne bi trebali ustručavati od izravnog miješanja u jezik, kada za to ima potrebe, te ističe da je u prvom redu bitna namjera odnosno što se uplitanjem želi postići. Posljedično autor dijeli javno lingvističko djelovanje na negativno i pozitivno. U prvo uvrštava promicanje agresivnog purizma ili ideologije standardnog jezika, dok kao primjere drugog spominje promicanje jezične tolerancije, ravnopravnosti i pozitivnih ideja u društvu (Kapović, 2011, 102). Iz toga možemo zaključiti kako autor smatra da lingvisti moraju raditi dobro, a ne činiti loše, s čime je nemoguće ne složiti se. Nažalost, primjeri koje sam autor ističe nisu dovoljno jasni, a posve arbitrarno unaprijed dodjeljuje negativne etikete „agresivno“, „nacionalističko“, „desničarsko“, „purističko“, što je bilo prikazano na primjeru

---

¹¹ Nažalost isti autor pri tom zaboravlja spomenuti što uzima kao kriterije znanosti. Poznajemo naime brojne definicije znanosti, a ona Hrvatskog jezičnog portala (2019) je samo jedna od njih: „Znanost je ukupnost sređenih i uopćenih znanja koje uključuje promatranja pokuse, istraživanja i objašnjavanje činjenica i pojava u pojedinim dijelovima čovjekova poznavanja prirode i društva.“ Znanost se kroz povijest različito tumačila, od toga da je to ona materija koja se proučava i poučava na sveučilištima, do toga kako je to područje koje ima posebnu terminologiju i unutar koje vrijede zakoni koji određuju kauzalnost odnosno uzročno-posljedične veze.

purizma u prošlom poglavlju.¹² Ipak Kapovićeva rasprava je vrlo korisna kao polazišna točka s koje ćemo lakše raspravljati o poželjnom i nepoželjnom javnom djelovanju lingvista te o ulozi lingvistike u društvu općenito. Pritom dakako valja krenuti od suštine jezika i načina na koji se jezik formira. To možemo iščitati iz polazišne teze istog autora u predgovoru knjige „Čiji je jezik?“, „Iz čitave bi knjige trebala proizlaziti tvrdnja da je jezik društvena činjenica, stvar društva a ne stvar pojedinca, i da ga se ne može gledati izdvojeno od društva, društvenih odnosa i promjena u društvu. Utoliko ova knjiga nije samo knjiga o jeziku, nego i knjiga o društvu, znanosti općenito, pa čak i politici...“ (Kapović, 2011, 7-8). Politički motivirane promjene jezika također su dakle promjene koje možemo svrstati u društvene. Ukoliko je jezik društveni fenomen, te se ga ne može promatrati odvojeno od društvenih čimbenika, zašto bi dakle te promjene bile manje prihvatljive od onih koje su stimulirane primjerice težnjom za ekonomičnošću, greškama u govoru pojedinca ili neke grupe koje ponekad s vremenom postanu dio standarda i slično. Kako sam Kapović (2011, 16) kaže „jezici se mijenjaju i mijenjat će se“, a do promjena jezika može doći samo u društvu, jer jezik je društveni fenomen. Ukoliko je lingvistika zaista znanost, kakvom je isti autor vidi, onda bi lingvist trebao biti neutralan i prema opisivanju načina kojim se unutar jednog društva mijenja jezik. Suprotno tome taj autor koristi izraze kao što su „puristička histerija“ i „čistunsko pretjerivanje“ koje provode „profesionalni cjepidlake“ (Kapović, 2011, 11, 19 i 34). Samim time naime lingvist zauzima vrijednosni stav čime jednu promjenu smatra dobrom a drugu lošom, što je u paradigmatškoj suprotnosti s onim što sam pokušava zastupati na načelnoj razini kad kaže da je „prosudba što je dobro u jeziku a priori malo sumnjiva“ (Kapović, 2011, 34). Ukoliko zaista tako misli, trebao bi se zaustaviti pri konstataciji kako i povodom čega se jezik promijenio, a ne o tome donositi vrijednosni sud. Nažalost, slični stavovi brojnih lingvista iz Hrvatske stvaraju sliku koja nije objektivna.¹³

Nadalje, smatram kako je irelevantno dijeljenje jezičnih promjena na one koje su stimulirane unutarjezičnim i one koje su plod takozvanih izvanjezičnih elemenata. Naime sam Kapović (2011, 29-30) dokazuje da je teško reći što je u jeziku ekonomično. Također, budući da se

---

¹² Jedan od nažalost brojnih primjera ideološke rigidnosti i/ili nepoznavanja politoloških pojmova kod Kapovića moguće je iščitati na 106. stranici gdje konstatira kako su nacionalizam i konzervativizam negativne ideologije, dok je dužnost lingvista prema autoru zastupati »progresivne ideje« (Kapović, 2011, 106). Koje su to progresivne ideje prema autoru možemo zaključiti iz njegova političkog angažmana.

¹³ Danas je primjerice i u Sloveniji uobičajeno mišljenje kako su Hrvati svoj jezik pretjerano mijenjali u 90-im godinama, pa stoga često kruže i šale, koje uglavnom ne temelje na stvarnim primjerima, na račun takozvanih hrvatskih novotvorenica, ne shvaćajući pritom kako je purističko djelovanje i kreacija novih riječi zapravo većeg maha uzelo u slovenskom jeziku (Kapović, 2011, 82).

slažem s tezom kako je jezik ljudski odnosno društveni fenomen, gotovo je nemoguće razlučiti što su to unutarjezični a što izvanjezični čimbenici. Zanimljivo je kako Kapović (2011, 33) na više mjesta utemeljuje, čak i eksplicitno navodi da je „jezik uvijek povezan uz izvanjezičnu stvarnost i izuzetno je bitan u uspostavljanju identiteta pojedinaca i društvenih skupina“. Ako je jezik uvijek povezan uz izvanjezičnu stvarnost, to zapravo znači da je od te stvarnosti neodvojiv. To su prije ustanovili i drugi lingvisti, a Labov (1972) u svojoj studiji između ostaloga argumentira kako se promjene i varijacije u jeziku pojavljuju i uslijed čimbenika kao što je etnička pripadnost. Činjenica je dakle da su i takozvani unutarjezični i takozvani izvanjezični čimbenici u prvom redu ljudski elementi koji se manifestiraju samo u kontekstu društva, zbog čega smatram kako uspoređivanje lingvistike s prirodnim znanostima, kako to čini Kapović (2011, 14), nije utemeljeno. U prirodnim znanostima naime pravila odnosno zakoni vrijede za sve, u tim pravilima nema iznimaka, nego postoji ono što je pravilno i ono što nije, dok je ključna značajka lingvistike arbitrarnost čovjeka, što potvrđuje i sam Kapović (2011 41) kad kaže „jezik je plod ljudskog uma“, što uključuje i potencijalne nelogičnosti. Mjesta za ljudsku arbitrarnost pak u prirodnim znanostima nema.

Arbitrarnost kao temelj same lingvistike vrlo dobro argumentira i sam spomenuti autor (Kapović, 2011, 46) interpretirajući Saussurea (2000, 124-125) te kaže: „Princip arbitrarnosti znači jednostavno sljedeće: veza između određenog pojma (označenika) i njegove zvučne slike (označitelja) je proizvoljna. Sam označitelj nema nikakve veze s onim što označuje, tako da je posve svejedno kako taj označitelj u jeziku glasi. Za pojam „sumnja“ označitelj na hrvatskom glasi sumnja, na engleskom doubt, na japanskom gigi, na svahiliju tashwishi... Isto tako bi u svakom jeziku mogao glasiti i nekako drugačije. To istom logikom bi u hrvatskom mogao glasiti i sumnja i taj oblik bi u toj ulozi jednako funkcionirao kao sumnja, kao što i funkcionira kod mnogih govornika hrvatskog. To što se u hrvatskom standardu danas nalazi upravo oblik sumnja a ne sumnja, i što je oblik sumnja slučajno, povijesno gledajući, mlađi oblik, nema nikakva utjecaja na „vrijednost“ ili „pravilnost“ tih dviju riječi. Obije su te riječi i ispravne i jednako vrijedne. Jedina je razlika među njima to što samo jedna od njih pripada standardu.“ Također u nastavku isti autor objašnjava očiglednu činjenicu kako je svako leksičko značenje zapravo proizvoljno odnosno arbitrarno izabrano (Kapović, 2011, 46). Bez sumnje možemo se složiti s tvrdnjom Kapovića (2011, 44) da se proces standardizacije često svodi na proizvoljno, to jest arbitrarno određivanje što je standardno a što ne.

S obzirom na izneseno moje je suprotno iznesenome stavu Kapovića i smatram da je svaki lingvist dio društva te posljedično također društveni i jezični čimbenik. Budući da se jezik mijenja pod utjecajem različitih čimbenika, promjene se manifestiraju samo u društvenom kontekstu, nikako ne bi smjeli biti stigmatizirani pokušaji takozvanog „proskribiranja“ od strane lingvista. Dijeljenje na „spontane“ promjene kao „dobre“ i dirigitirane kao „loše“ dakle nema smisla, jer su jedno i drugo društveno potaknute i prihvaćene ili odbačene promjene. Da li će se određeni savjeti ili prijedlozi propisa nekog lingvista usvojiti, ovisi o stupnju autoriteta koji određeni lingvist ima. Legitimnost propisivanja jezika naime može imati temelj u različitim oblicima autoriteta. Može to biti politička moć u najužem značenju, što znači da propis određuje netko tko zauzima dovoljno visoko mjesto u hijerarhiji određenog političkog sustava. Legitimnost može temeljiti i na stručnom autoritetu koji određeno društvo priznaje jednom lingvistu, jer smatra da ta osoba ili skupina ljudi zna više o jeziku nego drugi pripadnici tog društva. Društvo je dakle to koje sankcionira prijedloge i propise. Ukoliko kritičan dio društva pokaže interes prema pitanju određenog propisa i izrazi neslaganje s njim te ga posljedično ne usvoji odnosno ne pridržava ga se i upotrebljava drugo rješenje, svaki će propis pasti u vodu, slično kao i svaki zakon kojeg zbog ovog ili onog razloga društvo ne usvoji u svoju praksu. Društvo tako dakle sankcionira prijedloge lingvista koji zastupaju da je nešto „ispravno“ a drugo nije; društvo to može prihvatiti ali i ne mora. S druge strane relativizacija Kapovića (2011, 38) po kojoj ne postoji pravilno i nepravilno može uzrokovati brojne poteškoće. Zamislimo samo moguće implikacije kada bi pojmove koji predstavljaju ustavne kategorije većine društava kojima i hrvatsko teži, poput na primjer pojma „demokracija“, bitan dio hrvatskog društva i njegovih političkih predstavnika razumio drugačije od ostalih društava.

Možemo se složiti s tvrdnjom kako je stav o jeziku vezan na društveno-politički stav određenog autora (Kapović, 2011, 84). Također se možemo složiti i s činjenicom kako svaka ideologija ima ambiciju postati nešto opće prihvatljivo, uobičajeno odnosno „zdravorazumsko“. U tom kontekstu Kapović (2011, 55) često koristi sintagmu „ideologija standardnog jezika“ koja određuje stav prema jeziku i podređuje si druge oblike govora koji nisu standardni. Upravo na primjeru hrvatskoga jezika isti autor ponavlja tezu kako je iza forsiranja hrvatskog standardnog jezika nauštrb drugih stajala nacionalistička ideologija, pri čemu iz konteksta možemo taj pridjev „nacionalistička“ razumjeti u vrlo negativom

značenju.¹⁴ Iako smatram zaključak o negativnom nacionalizmu u ovom primjeru netočnim, ipak s lingvističkog stajališta još više začuđuje stav kako su promjene koje dolaze od struke, pa makar i od takozvanih „standardnojezičnih profesionalnih cjepidlaka“, kako ih naziva Kapović (2011, 34) loše i samim time nepoželjne. Možemo zaključiti kako su onda dobre odnosno poželjne promjene samo one do kojih dolazi slučajno ili pak one iza kojih ne stoji nikakva ideja, stoga ih ne možemo svrstati u kontekst ideološki motiviranih promjena. Sam smatram kako su teze da su promjene motivirane nekim planom u pravilu lošije od onih bez plana neutemeljene. Jezik naime pripada govornicima, s čim se slaže i Kapović (2011, 77), no pritom valja imati na umu da govornici nisu samo naši politički i jezični istomišljenici. Stoga pravo na prijedloge promjena mogu pripadati i svakom pojedincu unutar te grupe govornika, pa čak hipotetski i nekome izvan te grupe. Štoviše, čak je poželjnije da te promjene predlažu lingvisti koji bi trebali posjedovati šire lingvističko znanje te bi samim time mogli predlagati ekonomičnije i širem društvu prihvatljivije izraze. Kako će govornici sankcionirati te prijedloge, usvajanjem ili ignoriranjem, stvar je samih govornika. Svaki je prijedlog promjena dakle dobrodošao, ukoliko dakako ne uključuju prisilu koja krši temeljna ljudska prava. Pritom naime treba imati na umu tvrdnju Kovačević i Badurine (2001, 91), kako se ideologija uglavnom širi putem administrativnog jezika, a taj je „agresivan koliko je agresivna i sama ideologija koja ga pokreće; on se uporabi nameće ili se iz nje povlači voljom nosilaca društvene moći, a iz njezinih institucionalnih sjedišta. Iz ideološki nametljive konstelacije može proizići uvjerenje da ono što je dobro u jeziku zakona, politike (i političara), pa posredno, i novina, mora biti dobro i u drugim situacijama.“ U tom kontekstu činjenica je da svaka promjena ideologije u državi ili čak same države donosi novosti u jeziku koje su motivirane tom ideologijom i u funkciji njenog opstanka. Priznajući različite stupnjeve agresivnosti ideologijama implicitno se priznaje i činjenica da ne pretpostavlja svaka ideologija i nasilje. U tom kontekstu iste autorice smatraju kako javni mediji imaju između ostalog i funkciju razvijanja svijesti čitatelja/slušatelja/gledatelja, no da je u njihovu jeziku

---

¹⁴ Kapović (2011, 78) doduše u fusnoti na stranici 78 pokušava razlučiti »slabi« i »dobri« nacionalizam i pritom kao kriterij uzima relativnu snagu subjekta koji se bori za svoja nacionalna prava. Ukoliko je taj narod manji i/ili potlačen te se bori za svoja prava i slobodu, što uključuje i jezična prava, onda je to dobar nacionalizam. Ukoliko pak to čini dominantan narod koji time ugrožava prava manjina i slabijih zajednica, onda je to loš nacionalizam. Čak i ako ostanemo samo pri toj diobi, začuđuje dakle zaključak Kapovića kako je hrvatski nacionalizam u 1990-im godinama loš i ekstremistički, iako se manja snaga hrvatskog naroda u odnosu na srpski u 90-im godinama jasno očitovala u činjenicama da je od dvaju međunarodnih subjekata samo teritorij Republike Hrvatske bio okupiran te je hrvatska država nekoliko godina bila suočena s pitanjem egzistencije, dok to ni u jednom trenutku nije bilo upitno za tadašnju Jugoslaviju odnosno njenu slijednicu Republiku Srbiju. U zamku logične nekonzistentnosti se hvata i sam Kapović (2011, 130), koji ipak ne samo priznaje kako je Srbija brojniji i snažniji subjekt, nego je prema njegovom mišljenju u 90-im godinama prošlog stoljeća imala i ulogu agresora.

moгуće primijetiti pokušava li se olabaviti odnosno demokratizirati odnos prema funkcionalnim jezičnim normama ili nasuprot tome vlada politika takozvane hiperkorektnosti (Kovačević i Badurina, 2001, 108). S lingvističkog bi stajališta zato i sve promjene trebalo promatrati neutralno bez obzira dolazile one „spontano“ od govornika ili „planski“ od struke. Kao negativne valja opredijeliti isključivo one koje se implementiraju nasiljem, no ta je ocjena već u domeni pravne znanosti a ne lingvistike. Zaključno dakle treba istaknuti da jezik pripada govornicima, no pritom moramo dobro paziti da iz tog kruga govornika ne isključujemo one, čiji nam se politički stavovi ne dopadaju, što nažalost možemo često primijetiti kod cijelog spektra lingvista, koji su nažalost u prvom redu politički aktivisti pa tek onda lingvisti.

7 ZAKLJUČAK

Ovaj se diplomski rad bavi raslojavanjem jezika u kontekstu hrvatske jezične zbilje i razmatra nejasnoće te neka od sporenja koja se pojavljuju pri pojedinim klasifikacijama hrvatskih lingvista. Ključna je teza rada arbitrarnost lingvistike i samog jezika. Dok je potonja među hrvatskim lingvistima uglavnom pripisivana jezičnom standardu, koji je nesumnjivo najvažniji za jezičnu politiku (Škiljan, 1988, 10), ovaj rad prikazuje da arbitrarnost odnosno proizvoljnost ipak ima puno širi doseg. Upravo uslijed arbitrarnosti često se u podjelama i sistematizacijama jezika pojavljuju brojne nelogičnosti.

U prvom dijelu rad najprije analizira strukturalistički pogled na jezik te u kontekstu teorije Ferdinanda de Saussurea razmatra interpretaciju Josipa Silića o odnosu jezika kao sustava i jezika kao standarda. U lingvističkim krugovima naime često se može čuti kako je jezični standard autonoman, (svjesno) normiran, polifunkcionalan, stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu, dok se za jezik kao sustav tvrdi da podliježe lingvističkim zakonitostima te je neovisan o kulturi, civilizaciji, vjeri, naciji itd. Štoviše, jezik kao sustav trebao bi biti čisti suodnos činjenica, no pritom se rjeđe propitkuje koje su to činjenice i pod kojim se okolnostima te činjenice oblikuju, a da to nisu civilizacijski, kulturni, vjerski i nacionalni elementi. Iz prvog dijela rada možemo zaključiti kako je jezik kao sustav za razliku od jezičnog standarda u velikoj mjeri nedorečen odnosno manjkavo opredijeljen pojam za koji u znanstvenoj literaturi nije moguće naći jasne odrednice odnosno kriterije po kojima bi se jedan jezični sustav razlikovao od drugoga. Jezik dakle nije posljedice nekih „prirodnih“ jezičnih sustava, koji bi bili neovisni o povijesti, nacionalnosti, vjeri i drugim kulturno-političkim elementima. Jezik je uvijek produkt društva, a društvo bez povijesti, nacionalnosti, vjere i drugih kulturno-političkih elemenata ne postoji.

U nastavku rad analizira pojam jezične neutralnosti naslanjajući se na sosirovsku relaciju „langue – parole“ odnosno jezik i njegova realizacija kroz govor. Pritom se možemo složiti s mišljenjem da taj postoji kao potencijal kojeg je čovjek svjestan, iako ga nikada ne postiže u praksi. Realizacija jezika, dakle govor, uvijek je u nekoj funkciji odnosno funkcijama i uvijek koristi neki medij ili medije. Manje je pak jasno je li taj potencijal kod svih shvaćen na jednak način ili je pak svijest o neutralnom jeziku zapravo kreacija same jezične stvarnosti, što bi značilo da je taj neutralni jezik zapravo stilsko obilježen konstrukt.

U kontekstu teritorijalnog raslojavanja hrvatskog jezika zanimljiv je odnos između hrvatskih narječja. Silić konstatira kako su tri hrvatska narječja, čakavski, štokavski i kajkavski, zapravo tri različita sustava i dakle tri različita jezika, dok neki drugi autori imaju drugačije mišljenje. Različita polazišta uzrokuju neslaganje među lingvistima, stoga neki smatraju kako su četiri standardna jezika (bošnjački/bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski) ipak autonomni i neovisni jedan o drugome te se potpuno razlikuju bez obzira na to što pripadaju štokavskome i bez obzira na to kolika je potencijalna razumljivost među njihovim govornicima, dok neki, primjerice Kordić, misle kako su bosanski/bošnjački, crnogorski, hrvatski i srpski tek varijante jednog policentričnog standardnog jezika. Ipak, čini se kako nijedno tumačenje nije najprikladnije. Dok Kordić kao mjerilo uzima eksplicitni kriterij, to jest razumljivost u određenom postotku, Silić istost spomenutih jezika traži na razini sustava s implicitnim jezičnim kriterijima. U prvom se slučaju može izravno govoriti o arbitrarnoj (i političkoj) odluci, dok se u Silićevu slučaju može govoriti o postavljanju nejasnih kriterija, što opet otvara manevarski prostor za arbitriranje u procesu utvrđivanja različitosti/istosti jezika.

Arbitrarnost pri opredjeljivanju suštine jezika i kod definiranja pojedinih kriterija jezičnog raslojavanja nosi sa sobom puno nejasnoća koje se s teoretske razine prelijevaju i na aktualna posve praktična jezična pitanja. Pitanje suštine jezika kao sustava i posljedičnog odnosa sustava te jezičnog ili jezičnih standarda odražava se na pitanja, možemo li govoriti o više različitih sustava u kontekstu sličnih jezika ili možemo li govoriti o više standarda unutar jednog sustava. U tom kontekstu je vječito pitanje „čiji je jezik“, srpski ili hrvatski, ili bar čiji je sustav, ako već prihvatimo činjenicu da se standardi razlikuju. U kontekstu određivanja odnosno odlučivanja što čini jedan ili različite jezike čini se kako lingvisti koji smatraju da odgovor na istost/različitost jezika nije jednoznačan te navode više kriterija (strukturalni kriterij, kriterij razumljivost, genetski kriterij, identifikacijski kriterij i standardizacijski kriterij), po kojima je moguće doći do različitih zaključaka, imaju najobjektivniji stav. Na primjeru određivanja samobitnosti hrvatskoga jezika u ovom su radu uzeti u obzir svi kriteriji, no pri tom je ustanovljeno kako i unutar pojedinih kriterija nema jasnih granica te je moguće arbitriranje glede istosti/različitosti jezika. Najjasnijim se zapravo čini identifikacijski kriterij, iako su mu neki lingvisti neskloni, jer taj odlučivanje o samobitnosti jezika udaljava iz njihove domene odlučivanja. No ipak, identifikacijski je kriterij skladan s temeljnom tezom kako jezik pripada govornicima pa samim time imaju isti i pravo njegovog imenovanja.

Nadalje, smatram kako je u radu arbitrarnost dokazana i fluidnošću granica unutra funkcionalne sistematizacije jezika. Činjenica je kako svi leksemi i gramatičke strukture ne dolaze u obzir u svim situacijama, no to ne znači da postoje jasne odrednice prema kojima se dijele funkcionalni stilovi. Pri pokušaju verifikacije svake od tih dioba naići ćemo naime na brojne iznimke, kao što smo i pri funkcionalnoj podjeli jezika prema kriterijima Kovačević i Badurine ustanovili kako ista pada u vodu u prvom redu na horizontalnoj dimenziji gdje se različiti diskursi preklapaju, pa se stoga za određene govore (koji nikako nisu marginalni u današnje vrijeme) ne može jasno odrediti kojemu diskursu pripadaju. Svaka je podjela jezika dakle ovisna o čovjeku koji igra ulogu arbitra i koji razvrstava segmente unutar jezika prema svojim kriterijima. Granice unutar ne samo da su nejasne i fluidne, nego se mogu i pomicati prema volji arbitra. Što češće autor to čini, više „pretapanja“ među dijelovima uzrokuje te je na kraju i sam prisiljen priznati brojne posebnosti i iznimke unutar svoje klasifikacije. S normativnog znanstvenog stajališta u stručnoj i općoj javnosti bi trebala prevladati i biti uvaženija one podjele koje imaju manje nejasnoća i iznimaka, no čini se kako, a to nije slučaj samo za hrvatske lingviste, u praksi to ipak ovisi o autoritetu odnosno snazi/društvenom statusu pojedinih autora unutar određenog društva.

Jezik je društveni konstrukt i ne može se promatrati odvojeno od drugih društvenih čimbenika, stoga je s lingvističkog stajališta bespredmetno govoriti o dobrim i lošim načinima mijenjanja jezika. No ipak, upravo zato što je jezik društveni konstrukt, a nema društva na svijetu koje bi bilo apolitično, logično je kako je jezik i politički konstrukt. Stoga svaki akt promjene ili zaštite pred promjenama treba gledati u tom svjetlu. Također i svako opredjeljivanje lingvista, što je dobro a što nije dobro u jeziku, treba gledati i u kontekstu njegovog političkog opredjeljenja. Posljedično bi bilo dobro u tom svjetlu promatrati i opredjeljenja različitih autora o razdobljima purizma. Ovaj rad naime zastupa tezu kako će svako parcijalno promatranje povijesti dati zaključak kako je to razdoblje biralo purističke metode te čistilo neke elemente iz jezika koje su postojale u prošlom sistemu. Svaka promjena političkog ustroja naime implicira i određene promjene u jeziku, a hrvatski jezik po tome nije poseban. Tako je činjenica kako se u 90-im godinama prošlog stoljeća pod utjecajem ratnih okolnosti davao naglasak na revitalizaciji riječi za koje se smatralo da im se može pripisati hrvatski ili bar nesrpski izvor riječi. No to nije predstavljalo anomaliju nego prije oblik povijesnog kontinuiteta utjecanja takozvanih izvanjezičnih čimbenika na jezik. Naime i nakon 1918. godine razlike nastale kroz povijest pokušale su se ukloniti zahvatom

izvana i to na način da se u hrvatski rječnik umetalo dotada nepostojeće riječi u nijednom od triju hrvatskih narječja. Slično se je u hrvatsku skladnju umetala nehrvatska, a u nazivlje koje je hrvatski jezik formirao u određenim društvenim granama umetalo se nehrvatsko nazivlje. Štoviše, istovremeno se čak u određenim razdobljima zabranjivalo hrvatsko nazivlje. Jezično pitanje je po toj pretpostavci dakle u funkciji politike, što bi onda trebalo pretpostavljati političko djelovanje u oba smjera, kako prema povećanju samobitnosti jezika tako i u drugom smjeru, prema njegovoj integraciji odnosno spajanju ili pripajanju (inkorporaciji) k nekom drugom jeziku. Nadalje je potrebno ustvrditi kako je jezik živ i kako njegovo oblikovanje nikad nije konačno, a samim time nikada nije konačan ni njegov status. Borba za ovladavanje jezičnom politikom dakle i danas traje.

S obzirom na činjenicu da je jezik društveni fenomen kod definiranja lingvistike kao discipline ili čak kao grane znanosti te njezine uloge u društvu nikako nije poželjno vući paralele s prirodnim znanostima, jer čovjekovo djelovanje nije uvijek predvidljivo, uključuje naime i brojne iracionalnosti, a društveni „zakoni“ obično nemaju 100-postotnu kauzalnost kao što to vrijedi u prirodnim znanostima. Samim time jezik pripada ponajprije njegovim govornicima, koji imaju primarno pravo njegovog mijenjanja. Do tih promjena dolazi različitim putovima, s čime se slaže i većina analiziranih hrvatskih lingvista, no ipak se ne možemo složiti s time da su samo takozvane spontane promjene „dobre“, a one druge „loše“. Promjene mogu biti stimulirane i „odozgora“ od nekog drugog autoriteta, jer na kraju krajeva i taj autoritet pripada društvu i govornicima jezika. Štoviše te promjene mogu biti i planske, što uključuje postojanje neke ideje iza jezičnih propisa. Čovjek je naime i političko biće, stoga „ideološko“ stimulirane promjene ne bi smjele biti neprihvatljive i ne bi smjele biti apriori stigmatizirane, pogotovo ne od strane lingvista koji bi trebali u prvom redu opisivati što je uvjetovalo promjenu, a ne iste dijeliti na „dobre“ i „loše“. Ipak svaki lingvist ima pravo kao član zajednice i participirati u javnom životu, posebice u onom dijelu koji se odnosi na jezik. Da li će njegovi propisi i/ili prijedlozi biti verificirani i usvojeni u praksi društva ovisi o autoritetu koji pojedini lingvist ima. Propisivanje jezika naime može imati temelj u različitim oblicima autoriteta. To može biti i politička moć u najužem značenju, što znači da propis određuje netko tko zauzima dovoljno visoko mjesto u hijerarhiji određenog političkog sustava. Autoritet može temeljiti i na stručnosti koje određeno društvo priznaje nekom lingvistu, jer smatra da ta osoba ili skupina ljudi zna više o jeziku nego drugi pripadnici tog društva. Lingvist dakle može i propisivati, jer je jezik takva materija koja trpi propise.

Dakako to pravo nikako nije iznad najosnovnijih ljudskih prava, što svakako znači da se jezik ne smije propisivati silom u užem smislu te riječi.

8 POVZETEK V SLOVENSKEM JEZIKU

To diplomsko delo obravnava razslojevanje jezika v kontekstu hrvaške jezikovne resničnosti in preučuje nejasnosti ter nekatere spore, ki se pojavljajo pri določenih klasifikacijah hrvaških jezikoslovcev. Ključna teza dela je arbitrarnost jezikoslovja in samega jezika. Medtem ko je slednja med hrvaškimi jezikoslovci večinoma pripisana jezikovnemu standardu, ki je nedvomno najpomembnejši za jezikovno politiko, to delo dokazuje, da ima arbitrarnost veliko širši doseg. Prav zaradi arbitrarnosti se v delitvah in sistematizaciji jezikov pojavljajo številne nelogičnosti.

V prvem delu diplomsko delo najprej analizira strukturalistični pogled na jezik in v okviru teorije Ferdinanda de Saussureja razlago Josipa Silića o razmerju med jezikom kot sistemom in standardnim jezikom. V jezikoslovnih krogih je pogosto mogoče slišati, da je jezikovni standard avtonomen, (zavestno) normiran, večfunkcionalen, stabilen v prostoru in elastično stabilen v času, medtem ko naj bi bil jezik kot sistem podvržen jezikoslovnim zakonom in obenem bil neodvisen od kulture, civilizacije, religije, nacije in podobnega. Poleg tega bi moral biti jezik kot sistem izključno odraz dejstev, a se istočasno jezikoslovci zelo redko vprašajo, kakšna so ta dejstva in v kakšnih okoliščinah se slednja oblikujejo, ne da bi bili podvrženi civilizacijskim, kulturnim, verskim in nacionalnim elementom. Iz prvega dela lahko sklepamo, da je jezik kot sistem v nasprotju z jezikovnim standardom večinoma nepopolno ali pomanjkljivo opredeljen pojem, za katerega v znanstveni literaturi ni mogoče najti jasnih določil ali meril, po katerih bi se en jezikovni sistem razlikoval od drugega. Jezik torej ni posledica nekakšnih "naravnih" jezikovnih sistemov, ki bi bili neodvisni od zgodovine, narodnosti, religije in drugih kulturnih ter političnih elementov. Jezik je vedno produkt družbe, družba brez zgodovine, narodnosti, religije in drugih kulturnih ter političnih elementov pa ne obstaja.

V nadaljevanju delo analizira pojem jezikovne nevtralnosti in se opira na Saussurejevo razmerje "langue - parole", torej jezik in njegovo uresničevanje skozi govor. Pri tem se lahko strinjamo s stališčem, da nevtralni jezik obstaja kot potencial, ki se ga človek zaveda, čeprav tega v praksi nikoli ne uporabi. Uresničevanje jezika, torej govora, je namreč vedno v določeni funkciji ali funkcijah in vedno uporablja določen medij ali medije. Manj jasno pa je, ali ta potencial vsi razumejo na enak način, ali pa je zavest o obstoju nevtralnega jezika

dejansko samo posledica jezikovne resničnosti, kar bi pomenilo, da je nevtralni jezik pravzaprav slogovno zaznamovan konstrukt.

V kontekstu teritorialnega razslojevanja hrvaškega jezika je zanimiv odnos med hrvaškimi narečji. Silić ugotavlja, da so tri hrvaška narečja, čakavsko, štokavsko in kajkavsko, v resnici trije različni sistemi in posledično tudi trije različni jeziki, medtem ko mu nekateri drugi avtorji nasprotujejo. Različna izhodišča povzročajo nestrinjanje med jezikoslovci, zato nekateri menijo, da so štiri standardni jeziki (bošnjaški/bosanski, črnogorski, hrvaški in srbski) avtonomni in neodvisni drug od drugega ter se popolnoma razlikujejo, ne glede na to, da imajo za osnovo štokavščino in ne glede na to, v kolikšni meri se različni govorce med seboj razumejo. Na drugi strani nekateri, na primer Kordić, menijo, da so bošnjaščina/bosanščina, črnogorščina, hrvaščina in srbsščina le različice policentričnega standardnega jezika. Zdi se, da nobena izmed teh razlag ni primerna. Medtem ko Kordić kot merilo jemlje eksplicitni kriterij, to je razumljivost v določenem odstotku, Silić enakost išče na sistemski ravni z implicitnimi jezikoslovnimi merili. V prvem primeru je mogoče govoriti neposredno o arbitrarni (in politični) odločitvi, medtem ko je v Silićevem primeru mogoče govoriti o določitvi nejasnih meril, kar spet odpira prostor za arbitriranje v postopku ugotavljanja različnosti in istovetnosti jezika.

Arbitrarnost pri opredeljevanju bistva jezika in pri določanju posameznih kriterijev jezikovnega razslojevanja prinaša s seboj številne nejasnosti, ki se s teoretične ravni prelivajo na aktualna povsem praktična jezikovna vprašanja. Vprašanje bistva jezika kot sistema in posledičnega razmerja sistema z jezikovnim standardom ali standardi se odraža na vprašanje, ali lahko govorimo o več različnih sistemih v okviru podobnih jezikov in ali lahko govorimo o več standardih znotraj enega sistema. V tem kontekstu živi večno vprašanje "čigav je jezik", srbski ali hrvaški, ali vsaj čigav je sistem, če že sprejmemo dejstvo, da se standardi razlikujejo. V okviru določanja ali odločanja o tem, kaj tvori enega ali več jezikov, se zdi, da so najobjektivnejši tisti jezikoslovci, ki pri iskanju odgovora na vprašanje istega/različnega jezika navajajo več kriterijev (strukturni kriterij, kriterij razumljivosti, genetski kriterij, identifikacijski kriterij in standardizacijski kriterij). V primeru analize hrvaškega jezika so bili v tem delu upoštevani vsi kriteriji, vendar je bilo ugotovljeno, da pri posameznih merilih ni mogoča jasna razmejitev, kar omogoča arbitriranje glede istovetnosti/različnosti jezikov. Pravzaprav se zdi, da je identifikacijski kriterij najjasnejši, čeprav so mu nekateri jezikoslovci nenaklonjeni, saj le-ta kriterij možnost opredeljevanja samostojnosti jezika oddaljuje od

njihove domene odločanja. Kljub temu pa je ravno identifikacijski kriterij najbolj skladen z izhodiščno tezo, da jezik pripada govorcem, zato imajo le-ti tudi pravico do njegovega poimenovanja.

Pričujoče delo arbitrarnost dokazuje tudi s prikazom fluidnosti meja znotraj funkcionalne sistematizacije jezika. Dejstvo je, da vse besede in slovnične strukture ne pridejo v poštev v vseh situacijah, vendar to ne pomeni, da obstajajo jasne meje, po katerih bi lahko ločili med različnimi funkcionalnimi slogi. Pri preverjanju vsake izmed delitev bomo namreč naleteli na številne izjeme, kot je bilo v tem delu ugotovljeno z analizo funkcionalne delitve jezika po kriterijih Kovačević in Badurine. Pri slednjih do odstopanj prihaja predvsem na vodoravni dimenziji, kjer se različni diskurzi prekrivajo, zato se za določene govore (ki nikakor niso marginalni v današnjem času) ne more jasno določiti, kateremu diskurzu pripadajo. Vsaka delitev jezika je torej odvisna od osebe, ki igra vlogo arbitra in ki segmente znotraj jezika razvrsti po lastnih merilih. Takšne meje niso le nejasne in fluidne, temveč se lahko premikajo tudi po volji arbitra. Čim pogosteje avtor to počne, več prekrivanja med posameznimi funkcionalnimi slogi povzroča in sčasoma je prisiljen priznati številne izjeme v lastni klasifikaciji. Z normativnega znanstvenega stališča bi se pričakovala prevladala tistih klasifikacij, ki imajo manj nejasnosti in izjem, vendar se zdi, in to ne velja le za hrvaške jezikoslovce, da je v praksi prisotnost posamezne sistematizacije v strokovni in splošni javnosti še vedno odvisna predvsem od avtoritete oz. družbenega statusa posameznih avtorjev.

Jezik je družbeni konstrukt in ga ni mogoče obravnavati ločeno od drugih družbenih dejavnikov, zato je z jezikoslovnega stališča brezpredmetno govoriti o dobrih in slabih načinih spreminjanja jezika. Ravno zato, ker je jezik družbeni konstrukt, istočasno pa ne obstaja apolitična družba, je jezik tudi politični konstrukt. Zato je treba vsako spremembo ali zaščito pred spremembami gledati v tej luči. Ravno tako je potrebno vsako opredelitev posameznega jezikoslovca glede tega, kaj je dobro in kaj ni dobro v jeziku, gledati tudi v okviru njegovih političnih stališč. Posledično bi bilo dobro v tej luči proučevati tudi dojemanje različnih avtorjev o obdobjih purizma. Pričujoče diplomsko delo namreč trdi, da bo vsaka parcialna jezikoslovna zgodovinska analiza prišla do zaključka, da so v določenem obdobju prevladale puristične metode, ki so iz jezika odstranjevale določene elementa, kateri so obstajali v preteklem sistemu. Vsaka sprememba političnega sistema implicira določene spremembe v jeziku, pri čemer hrvaški jezik ni poseben. Dejstvo je, da se je v 90-ih letih pod

vplivom vojne dajal poudarek na oživljanju besed, za katere se je mislilo, da jih je mogoče pripisati hrvaškemu ali vsaj nesrbskemu izvoru. Vendar to ni bila anomalija, temveč svojevrstna oblika zgodovinske kontinuitete vplivanja tako imenovanih izven-jezikovnih dejavnikov na jezik. Tudi po letu 1918 so se namreč razlike, ki so se formirale skozi zgodovino, poskušale odpraviti s posegom od zunaj in to na način, da so se v hrvaški jezik vstavljale besede, ki dotlej niso obstajale v nobenem izmed treh hrvaških narečij. Podobno se je v hrvaško sintakso vstavljala nehrvaška. V posameznih obdobjih je bila v določenih družbenih sferah hrvaška terminologija celo prepovedana. Jezik je torej v tem kontekstu v funkciji politike. V skladu s to tezo je povsem razumno predpostaviti delovanje silnic v različnih smereh, in sicer tako v smeri večje avtonomnosti in posebnosti jezika kot tudi v smeri njegove integracije z drugim(i) jezikom(-i). Ravno tako je razumna predpostavka, da boj za obvladovanje jezikovne politike traja še danes, saj je jezik živ, njegovo oblikovanje ni nikoli končano, zato tudi njegov status ni nikoli dokončen.

Glede na dejstvo, da je jezik družbeni fenomen, pri opredelitvi jezikoslovja kot discipline ali celo kot veje znanosti in njegove vloge v družbi nikakor ni zaželeno delati vzporednic z naravoslovjem. Človeško delovanje namreč ni vedno predvidljivo, vključuje številne iracionalnosti, družbeni "zakoni" pa običajno nimajo stoddostne kavzalnosti, kot to običajno velja v naravoslovju. Jezik v prvi vrsti pripada njegovim govorcem, ki imajo posledično tudi pravico njegovega spreminjanja. Te spremembe se pojavljajo na različne načine, s čimer se strinja večina preučevanih hrvaških jezikoslovcev, ne moremo pa se strinjati, da so samo t.i. spontane spremembe dobre, druge pa slabe. Spremembe so namreč lahko spodbujene tudi "od zgoraj" s strani kakšne avtoritete, saj navsezadnje tudi ta avtoriteta pripada družbi in govorcem jezika. Še več, te spremembe so lahko tudi načrtne, kar pomeni, da obstaja določena ideja za predlogom jezikovnega predpisa. Ker je človek politično bitje, tudi ideološko spodbujene spremembe ne bi smele biti nesprejemljive in ne bi smele biti vnaprej stigmatizirane, zlasti ne s strani jezikoslovcev, ki bi v prvi vrsti morali opisovati, kaj je povzročilo spremembo, ne pa deliti vzroke na dobre in slabe. Kljub temu ima vsak jezikoslovec kot član skupnosti pravico sodelovati v javnem življenju, zlasti na svojem področju. Ali bodo njegovi predlogi sprejeti v praksi določene družbe, je odvisno od družbene moči posameznega jezikoslovca. Predpisovanje jezika ima lahko namreč temelje v različnih oblikah avtoritete. Lahko gre za politično moč v najožjem smislu, kar pomeni, da uredbo določi nekdo, ki zaseda dovolj visok položaj v hierarhiji določenega političnega sistema. Avtoriteta lahko temelji tudi na strokovnem znanju, ki ga določena družba prizna

nekemu jezikoslovcu, saj meni, da ta oseba ali skupina ljudi ve več o jeziku kot drugi člani družbe. Jezikoslovec lahko torej tudi predpisuje, kajti jezik je takšna materija, ki trpi predpise. Seveda ta pravica jezikoslovcev nikakor ni nad najosnovnejšimi človekovimi pravicami, kar zagotovo pomeni, da jezika ne bi smeli predpisovati z uporabo sile v najožjem pomenu te besede.

9 LITERATURA

1. Banac, Ivo (1991). *Hrvatsko jezično pitanje*. Zagreb: Most.
2. Biondić, Ivan (2006). *Historia reducta. Drama hrvatske identifikacije*. Zagreb: vlastita autorska naklada.
3. Coseriu, Eugenio (1967). *Teoria del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Editorial Gredos
4. Franolić, Branko (1984). *An Historical Survey of Literary Croatian*. Paris: Nouvelles editions latines.
5. Granić, Jagoda (2009). Sociolingvistika hrvatske jezične stvarnosti: komunikacijski i simbolički prostor od 1991. U: Vesna Požgaj-Hadži, Tatjana Balažić Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije* (str. 43 – 57). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
6. Granić, Jagoda (2013). Pogled na noviju hrvatsku standardnojezičnu praksu. U: Vesna Požgaj-Hadži (ur.): *Jezik između lingvistike i politike* (str. 67 – 89). Beograd: Biblioteka XX vek.
7. Hrvatski jezični portal (2019). *Znanost*. Dostupno na: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, 11. 7. 2019.
8. Ivašković, Igor (2012). *Razsežnosti jugoslovanstva v prvi polovici 20. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
9. Jonke, Ljudevit (1971). *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb.
10. Kačić, Miro; Šarić, Ljiljana (1995). *Hrvatski i srpski. Zablude i krivotvorine*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
11. Kalin Golob, Monika (1995). Monografija o purizmu. Ocene – zapiski – poročila – gradivo. *Slavistična revija. Časopis za jezikoslovje in literarne vede. Journal for linguistics and literary sciences*. 43(3), str. 267-410.
12. Kalin Golob, Monika (2008). *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
13. Kapović, Mate (2011). *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.
14. Katičić, Radoslav (1971). *Jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
15. Kordić, Snježana (2010). *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
16. Kovačec, August (2007). Ferdinand de Saussure i strukturalizam. U: Glovacki-Bernardi, Z. (ur.) *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

17. Kovačević, Marina; Badurina, Lada (2001). *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
18. Labov, William (1972). *Language in the Inner City*. Oxford: Blackwell.
19. Lasić, Igor (2017). Snježana Kordić: Četiri naziva uzgajaju zabludu o četiri jezika. *Novosti*, 16. 1. 2017. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/snezana-kordic-cetiri-naziva-uzgajaju-zabludu-o-cetiri-jezika>, 8. 5. 2019.
20. Mamić, Mile (2002). *Purizam u rječniku Juridisch-politische Terminologie*. Separat. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
21. Mandić, Davor (2015). Najveći živući lingvist Josip Silić: Predložio sam uvođenje čakavskog u škole. Rijeka: *Novi list*, 11. 10. 2015. Dostupno na: <http://novilist.hr/Kultura/Knjizevnost/Najveci-zivuci-lingvist-Josip-Silic-Predlozio-sam-uvodenje-cakavskog-u-skole>, 2. 4. 2019.
22. Nadu, Tanja (2006). *Ideološki kontekst purizma in posegov v jezikovni sistem na Slovenskem v drugi polovici 19. in 20. stoletju*. Magistrsko delo. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitas. Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
23. Peco, Asim (1978). *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga.
24. Peti, Mirko (1995). *Jezikom o jezik* (studije). Zagreb: Antibarbarus.
25. Požgaj-Hadži, Vesna (2014). Language policy and linguistic reality in former Yugoslavia and its successor states. *Inter faculty – Journal of interdisciplinary research in human and social sciences University of Tsukuba*. 5, str. 49-91.
26. Požgaj-Hadži, Vesna (2018). *Purizam*. Gradivo za predmet Hrvatski i srpski jezik 2. Ljubljana: Filozofski fakultet.
27. Požgaj-Hadži, Vesna; Balažić Bulc, Tatjana, (2015). (Re)standardizacija v primežu nacionalne identitete: primer hrvaškega, srpskega, bosanskega in črnogorskoga jezika. *Slovenščina 2.0 [Elektronski vir]: empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave*. 3(2), str. 67-94.
28. Pranjić, Krunoslav (1985). *Jezik i književno djelo, 3. prošireno izdanje*. Beograd: IGRO Nova Prosveta.
29. Prosperov Novak, Slobodan (2018). Duh hrvatske državnosti nužno je braniti na Drini. *Podcast Velebit (internetski nacionalni TV)*. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=hOAmYiz4eaU>, 12. 10. 2018.

30. Ruhlen, Merrit (1976). *A guide to the languages of the world*. Stanford: Stanford University Press.
31. Samardžija, Marko (1993). *Jezični purizam u NDH: savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
32. Saussure, Ferdinand (2000). *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor naklada.
33. Saussure, Ferdinand (2018). *Splošno jezikoslovje*. Ljubljana: Studia humanitatis.
34. Silić, Josip (1996). Polifunkcionalnost hrvatskoga standardnoga jezika. *Kolo, časopis Matice hrvatske*, 4(1), str. 244-247.
35. Silić, Josip (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
36. Škiljan, Dubravko (1988). *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
37. Škiljan, Dubravko (1995). Nemoguće je dokazati da su hrvatski i srpski dva različita jezika. Dostupno na: http://govori.tripod.com/dubravko_skiljan.htm, 5.9.2019.
38. Škiljan, Dubravko (2002). *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
39. Thomas, George (1991). *Linguistic purism*. London, New York: Longman.
40. Toporišič, Jože (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Mladinska knjiga.
41. Tošović, Branko (1988). *Funkcionalni stilovi*. Sarajevo: Svjetlost.
42. Tošović, Branko (2004). *Tipovi globalne diferencijacije jezika*. Separat. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, str. 59-72.
43. Užarević, Josip (2007). Jezik, stilovi, funkcije. *Umjetnost riječi*, 1-2, str. 173-181.
44. Vermeer, Willem (1982). On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and e-presents. *Studies in Slavic and General Linguistic, Vol. 2, South Slavic and Balkan Linguistic*, str. 279-340.
45. Vidović, Radovan (1993). *Jadranske leksičke studije*. Split: Književni krug.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 18. september 2019

Igor Ivašković
(lastnoročni podpis)